

Универсальны
Паспортъ

1874

В
1874
СЕНТЯБРЯ

НАРОДНІ ДУМИ.

II. ЧАСТИНА.

З ілюстраціями.

Впорядкував і пояснив

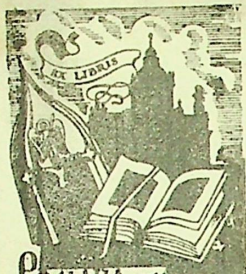
Др. М. ПАЧОВСКИЙ

п. к. професор акад. гімназії.

Ціна 55 сотинів.

У ЛЬВОВІ, 1903.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Бедиарського.

РОМАНА
ГЕНИК-
БЕРЕЗОВСЬКОГО

ВСТУПНЕ СЛОВО.

Перша частина „Народних дум“, видрукована в р. 1901. обіймає тільки невільничі думи й пісні, в сій же частині зібрано відповідні для молодіжи козацько-лицарські думи й пісні.

В першій збірці сказано також про думи в загалі, і проте тут ми тільки дещо додамо, звертаючи увагу на ті історичні події, серед яких складались думи й пісні.

Хто прочитав уважно кілька дум і кільканайцять народних пісень, той мусить знайти сильну різницю між обома народними творами.

Хто там би й не був автором думи, ми видимо на ній якусь певну артистичність, якусь ученість, якусь в загалі відмінність від простої людової пісні. Надто треба зважити, що думу сьпівано тільки в супроводі інструменту, а ніколи без него, та що єї звичайно довший розмір вимагав і довшого часу виученя. Отєї обставини дозволяють нам сказати, що дума має цїху кастовости, що єї складала та голова певна каста, окремиї стан сьпіваків, котрі звали ся бандуристи, або бандурники. Від них переходила дума до дальших народних сьпіваків сліпців-кобзарів, які ще й нині не перевелись на Україні, тільки що уряд російський з політичних причин рішучо забороняє їм висьпівувати думи на всяких пу-

бличних місцях та народних зборах, хоч в Петербурзі в часі вистави цар дуже радо прислухував ся українській думі, а кобзареві признав в нагороду медаль. Лицарські думи, що розповідають про діла народних лицарів-козаків, не полишились всі в своїй первісній цілості та формі; в декотрих можемо добачити спомини з давнійших часів, або відгомони других дум. Чим більше наближають ся они до наших часів, тим більше скорочують ся, тим менше в них (поет.) елементу народних пісень, а більше артистичности та схожости з вершами 18. столітя (гляди „Похід на Волощину“).

А вжеж треба припускати, що з долею народних сьпіваків звязала ся й доля дум. Як довго тішились они повною свободою, як довго народ радо слухав їх сумної „запороської псалми“, сподіваючи ся повороту давньої слави — так довго думи жили в повній своїй красі й в немалім числі. Сьогодні числять всіх дум низше 20; багато отже з них пішло в непамять, а лишились головно побутові та такі, що надавались до зморалізованя, себто, що мають етичну ціль. Сьогодні український народ годований духово на кожному місці чужиною силоміць забуває свою бувальщину, тим більше, коли бачить свою інтелігенцію на скрізь змосковщену, коли не чує свого рідного слова ні в церкві, ні в школі, та коли всюди стрічає нехтоване та висьміване своєї колишньої слави. Тому й затишають лицарські думи, а сьпівають ся ще ту й там невільничі та побутові, в котрих є тільки відгомін козацького змаганя, а головну часть становлять побутові картини, навіяні часто сирітською поезією, иногді оповіданем, або піснями писаної літератури так своєрідної як і чужої: Сербів, Греків та Італійців-кольо-ністів. (Дума про сестру й брата, Про вдову й синів)

Та все таки відбиває ся в них всенародне лихо навіть 16. столітя, що тикало всі части України, усіх українських людей, котрі ще тоді не були поділені так, як пізнійше на різні класи віри й мови. Всі, письменні і неписьменні, духовні і світські, лицарі-пани й лицарі-козаки, міщани й сільське поспільство в купі терпіло від набігів „бісурмен„ і в купі борошило ся від них (Дума про Івася Вдовиченка).

Всі они згадували однако про лихо бісурменського набігу, про радість визволення з тої неволі та побіди над бісурменами. Ті спомини й думки відбили ся в думках, виливались в піснях, однако зрозумілих всім людям, а ті думи — пісні скоро розносились по всій Україні та так глибоко залягли в людській памяти, що ще сьогодні они не переводять ся.

Але настало 17. століте! Тут вже зовсім змінили ся обставини життя на Україні. Ми бачимо давних панів вже маґнатами, що приступили до иньшої народности, ми бачимо багато й письменних людей, що також покинули свою мову та батьківські звичаї. На стають суперечки та війни між панами — шляхтою, й козаками, а се довело до того, що Українці пристали до Москви (Переяславська умова 1654), хоч в тій справі не всі були одної думки, не всі годились на таку федерацію (злуку).

Думи та пісні першої половини 17. столітя розказують про подвиги, битви та смерть Богдана Хмельницького.

Відтак наступив нещасливий вибір — заходами Москви — гетьмана Брюховецького (1663), що накоїв чимало лиха Україні, а тим самим скомпромітував Запороже в очах усього народа, бо він тепер обманений в надіях на красшу долю мусів гірку терпіти недолю

задля московських порядків, заведених заходами Брюховецького, що впустив в українські міста московських воевод. За їх негодяче поступованє ворушили ся не лише поспільство козацьке й міщанське, але й козацька старшина — усе Запороже, в котрого заєдно на думці була: цілість і воля, рівність та добро усеї України.

За те не вдостоїв ся сей гетьман ні пісни, ні думи, ні доброї згадки у свого народа.

Колиж в р. 1667. (Андрусівський мир) поділено Україну на дві частини, з котрих правобічна (від Дніпра) припала Польщі, а лівобічна Москві, від тоді доля кожної з них була иньшою. На лівім боці Дніпра оставалась гетьманьщина — на вєхід від неї Слобідські полки, а на низу Дніпра Запороське товариство. Всі ті три землі задержували ще — хоч не однаково, козацькі порядки. Зовсім иньший лад бачимо на Поділю й на правобічнім побережу Дніпра, спустошенім Турками, де доперва коло р. 1686 стає розростатись козацтво, котре, за приводом Семена Гурка-Палія, починає напирати на польську шляхту й державу та добиватись сполуки з лівобічною Гетьманьщиною й Запорожем. — Та се правобічне козацтво мало ще ворога в самій Москві і в особі самого лівобічного гетьмана Мазеци, котрий бояв ся Палія. Тому Мазепа — поставлений гетьманом з волі Москви майже без козацького вибору — за згодою московського царя Петра, арештував підступом Палія, котрого цар велів опісля заслати на Сибір. (Гляди пісню про Палія).

Міжтим ще за часів Богд. Хмельницького витворювалось і на Гетьманьщині нове паньство зі старої православної шляхти й козацької старшини. Воно розбо-

гатіло й скріпилось особливо по смерті Богдана Хмельницького, захопивши собі чимало громадських земель.

Відтак з самого початку гетьманованя Мазепи роздано козакам - дукам багато земель в українських селах. Тому то стало поспільство нарікати, що „москалі нас згублять“. З тих причин чимало черни переселялось на правий бік Дніпра, або спішило на Запороже. Звідси писались листи до Мазепи (кошовий Гусак 1692), щоб не діялись такі кривди людови та щоб дали там жити й бідакам. Також полтавський канцелярист Петро Іваненко („Петрик“) утік р. 1692 на Запороже та став жалуватись на Мазепу, котрого „душа в Москві, а на Україні лише тінь“, на его івардню, на арендарів та на тих „дуків“, що царі їм вольности дають*), що мало живими не їдять простих людей. Петрик навіть — якколись Хмельницький — погодив ся з Татарами, щоб підняти похід на городову Україну та визволити її від „москалів“.

Серед таких немирних обставин та незгоди між Українцями складали ся пісні — думи, а найбільше з них розширили ся по обох боках Дніпра ті, де говорилось, як „Голота побила дука“, котрий з неї насьміхає ся. Такогож характеру є й дума про козацького гетьмана, котрий з товаришами побиває дуків-сребляників в шинку. Гетьман той зве ся в думі Ганджою Андибером, іменем, що не є звісне в ніяких записках, а Куліш кладе его гетьманованє в часи Дм. Вишневецького.

Про Палія є досить пісень, (не дум), та переказів, але тільки про останні пригоди его житя. Велика попу-

*) Початок їх відносить ся до кінця 16. і початку 17. віка. Гляди стор. 21.

лярність его особи полишилась в пам'яті усього українського поспільства, і тому звеличало оно его у своїх піснях. Про Мазепу же висказує ся народ в своїх піснях з великою ненавистію, називаючи его „проклятим“. Причина лежить в тім, що, коли Палій був атаман і любимець черни, голоти, — Мазепа був гетьман дуків, а надто православна церков за „ізмину“ (зраду) цареві кинула на Мазепу клятву (прокляла).

Цар отже зрозумів добре значіне Палія і тому відкликав его з заслання, щоб поставити его проти Мазепи. Тому й народ не станув по стороні Мазепи, хоч сей мав дуже гарний замір утворити незалежну Україну, але зістав при царі, бо бачив тут свого любимця Палія, котрий зі своєї сторони вимовив собі у царя для Українців вільність від податків та рекрутчини.

Та поразене Мазепи а з ним і Запорожців під Полтавою (1709. р.) не вишло в хосен Україні, бо зараз тогож року зруйновано (стару) Січ, а Запорожців прогнано аж на лиман Дніпра, в Олешки, де они опинили ся під панованєм кримського хана. Недрихильність царя для українського народу зрозуміли й деякі письменники на Гетьманщині й Слобідчині та переселялись в Московщину. Тут они скоро московщили ся й відтак ставали до помочи Москві нівечити давні права України.

Наступив рік 1764, в котрім скасовано гетьманщину, а відтак завдано смертоносний удар політичному житю українського народу тим, що зруйновано р. 1775 до нащадку (нову) Січ, котру Запорожці заложили були в Підпільній р. 1734. (Драгоманів Н. ук. пісні ст. 16).

Про зруйноване Січи та запропащене краю й степу сказано в народній пісні також, що чимало провинились самі Запорожці, бо :

Ой не гаразд Запорожці,
 Не гаразд вчинили,
 Степ широкий, край веселий
 Тай занастили.

Наступає чорна хмара,
 Буде дощик з неба,
 Зруйнували Запороже,
 Буде колісь треба...!

У всіх піснях, яких про ту подію є до 70, видно, що народ жалує Січи та пам'ятає, що чужа сила — Москва, або московська цариця зруйнувала Запороже. Се послідні пісні про державну волю!

Так розірвано державну спільність між частинами України, так опісля розірвала ся спільність між ними в думах-піснях.

Они вкорочують ся й марніють, бо полишено їх лише для збіднілих і пригнетених мужиків, від котрих з кождим роком відсуває ся давна козацько-пансько-дворянська інтелігенція, а прихляє ся відповідно духови часу та політичним обставинам до пануючого народу й его письменства, вишлеканого грудьми й житєм колишніх Українців.

Та хоч сумна — невесела настала година для того народу, він, покріплюваний на душі працею своїх одиниць і рідні на Заході, плекає надію, що колісь, як мовляв Сковорода, прокинеть ся і его доля з твердого сну, а він сам стане „бодрим“...

Про Олексія Поповича.

I.

Ой як на Чорному морі,
Та на білому камені,

Там сидить ясен сокіл-білозорець¹⁾,
Смутно себе має,²⁾ на Чорне море спильна поглядає,
Що на Чорному морі недобре ся починає,

Що на небі усі зьвізди потьмарило,
Половину місяця в хмари вступило,
А із низу буйний вітер повіває,

А по Чорнолу морю супротивна³⁾ хвиля вставає,
Якори зриває,

Судна козацькі на три часті розбиває:

Одну часть узяло — в землю Огарську⁴⁾ занесло,

Другу часть горло Дунайське пожерло,

А трета — де ся має? — в Чорному морю потонає.

II.

При тій часті був Грицько Зборовський,
Отаман козацький, запороський,

Той по судну походжає, словами промовляє:

¹⁾ Цірок (прізвисьце) сокола.

²⁾ має себе = має ся.

³⁾ Супротивна = неприязна.

⁴⁾ Огарська, Агарська = арабська = нехристиянська земля

— Мала Азия.

„Хтось між нами, панове, великий гріх на собі має:
 „Щось дуже зла хуртовина на нас налягає.
 „Сповідайтесь, панове, милосердному Богу,
 „Чорному морю і мені, отаману кошовому!

В Чорнеє море впадіте,
 „Війська козацького не губіте!“
 То козаки тоє зачували,

Усі замовчали,

Бо в гріхах себе не визнавали.

Тільки обізвав ся писар військовий, козак лейстро-
 [вий,⁵⁾

Пирятинський попович Олексій:⁶⁾

„Добре ви, братя, вчиніте, мене самого возьміте,
 „Мені чорною китайкою очи завяжіте,
 „До шиї білий камінь приченіте,
 „Та у Чорнеє море зіпхніте!
 „Нехай буду один погибати,
 „Козацького війська не збавляти!“

То козаки теє зачували, до Олексія Поповича промо-
 [вляли:

„Ти-ж бо по тричи на день письмо съвяте у руки
 [береш тай читаєш,

„Нас, простих козаків, на все добро наставляєш, —

„Чом ти гріхів більше на собі від усіх нас маєш?“

— „Ой ви козаки, панове молодці!

„Хоч я й по тричи на день письмо съвяте у руки
 [беру тай читаю,

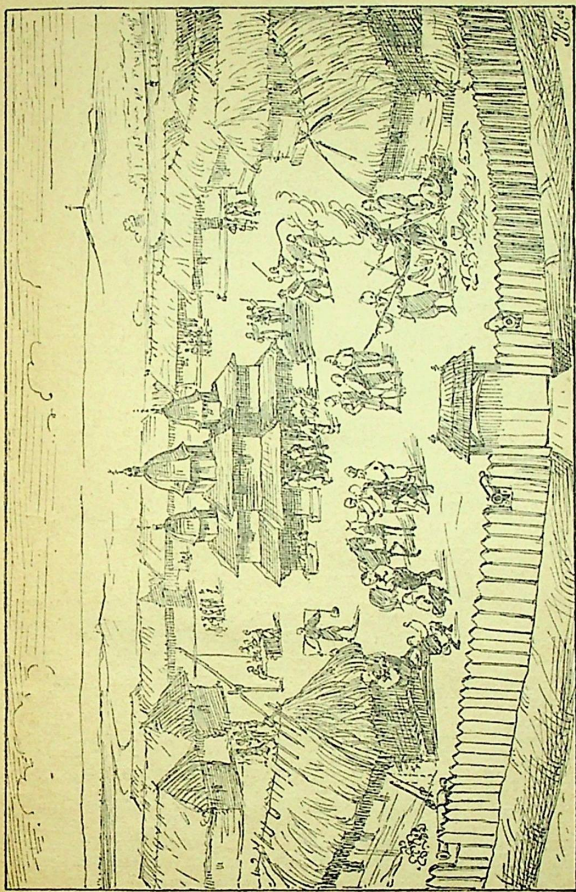
„Вас, козаків простих, на все добре наставляю,

„А я все сам не гаразд починаю,

„То ще більше гріхів від усіх вас на собі маю,

5) Лейстровий = реєстровий.

6) Місто Пирятин є в Полтавській губернії.

Запорожска Січ.

- „Як я із города Пирятина, панове, виїжджав,
 „Опрощення з пан-отцем і пані-маткою не брав,
 „І на свого старшого брата великий гнів покладав,
 „І близьких сусідів хліба й соли безневинно збавляв,
 „Діти малії тонтав, вдови старії стремням у груди
 [штовхав,
 „Та ще конем добрим по улиці вигравав,
 „Против церкви, дому Божого, проїжджав,
 „Шапки з себе не знімав, хреста на себе не клав.
 „То ще я їхав селами і городами,
 „І всякими сторонами;
 „То там жени старі стояли;
 „Може думали та й гадали против мене що добре
 [сказати,
 „Да я й там з гордостю, з пишністю прогивним
 [словом відказав.
 „Не питав ся: яка в вас церква съвятая?
 „Та питав ся; де в вас корчма новая
 „І шинкарка молодая?
 „Чужі козаки по церквах молебні наймали,
 „А ми в шинку нем-гуляєм,
 „Музики наймаєм,
 „Танці справляєм.
 „От за те я, панове, великий гріх маю,
 „Тепер погибаю!
 „Не есть се, панове, на Чорному морю хвиля встає,
 „А есть се — мене отцівська і материнська молитва
 [карає!¹⁾
 „Коли-б мене ся хуртовина злая в мори не втопила,
 „Від смерти молитва боронила,

¹⁾ Сесі провини є загальні, бо їх можна найти і в иньших думках; отже їх ту могли вложити пізнійші моралізатори дум

„То знав би я отця й матір шанувати-поважати,
 „То знав би я старшого брата за рідного отця почитати,
 „І сестру рідненьку за неньку у себе мати!“

III.

Тоді козаки добре дбали,
 Узяли єму назад руки із'вязали,
 Чорним аксамітом очи затьмили...

Та щеакого козака у море пускати пощадили:
 На лівій руці мізинного пальця втинали,
 Єго кров у Чорне море метали.
 То скоро стало Чорне море кров християнську зажи-
 [вати,

То стала зла хуртовина по Чорному морю стихати,
 Судна козацькі догори як руками підіймала,
 До Тентрова²⁾ острова прибивала.
 То всі тоді козаки дивом дивували:
 „Що в якому то страху ми бували,
 „На Чорному морю, на бистрій хвилі потопали,
 „А ні одного козака змежи війська не втерiali!
 Отже тоді Олексій Попович із судна виходжає,
 Бере сьвяте письмо в руки, читає,
 Усіх простих козаків на все добре навчає, до коза-
 [ків промовляє:

„Оттим би то, панове, треба людий поважати,
 „Пан-отця й пані-матку добре шанувати:
 „Бо, котрий чоловік тоє уробляє,
 „По вік той щастя собі має,
 „Смертельний меч того минає,

²⁾ Тентров, або Тенгра, остров недалеко Дніпрового лиману, був звичайною стацією Запорожців.

„Огцева й матчина молигва зо дна моря виймає,
 „Від гріхів смертельних душу відкуплає,
 „На поли й на мори на поміч помагає!“

Сеся дума визначає ся гарною повною формою козацького епосу. Головною особою ту є Пирятинський попович Олексій, про котрого широко (використавши і думу) розповів Е. Гребінка в своїй повісти „Чайковський.“ Сей писар військовий, що був „козак лейстровий“ (реєстровий), вказує на часи польского короля Стефана Баторія, що розділив козаків після категорій, прийятих польськими законами. Старшина козацька вела спис (реєстр) козаків, що діставали від королівського уряду шляхотські права, плату грішми й сукном, право вільного вибору старшини і право самосуду, для котрого установлено окремий трибунал в Батурині. В тих часах ділила ся Україна на 6 полків, а полк на 10 сотень, а сотні на курені, що мали свої слободи, села та хуторі. Запорожська Січ, звана Кошем, ділила ся також на курені (касарні), в котрих жило 200—500 козаків. Старшина козацька була генеральна: 1) Отаман, 2) військовий судя, 3) військовий осаул (генеральний адютант) 4) військовий писар, що провадив канцелярню і писав грамоти (він носив все з собою каламар і перо). — Крім сеї старшини була старшина полкова, а в куренях яко начальники курінні отамани.

Свою особою, що святе письмо читає і простих козаків на все добре наставляє“, а на собі від усіх козаків „гріхів більше має“ — Олексій натякає на тих мандруючих студентів Київо-Могилянської колеїї (XVII. в.), що задля заробітку в часі фєрій вештали ся по містах та селах України співаючи різні „канти“ та

„вірші“; дуже часто багато з них не вертало на науку до Колеїї, але поселялось „ученими дячками“ по селах, а деякі опинювали ся на Запорозжю, де скоро добивали ся „чина писаря“. Але Олексій не є історичною особою.

Грицько Зборовський — се історична особа, се Самійло Зборовський, колишній властитель Золочева. Родина Зборовських причинила ся до вибору Стефана Баторія (1576—1586) і тому сподівала ся великих королівських ласк. Однак Самійло за свій злочин (убийство каштеляна Ваповського) не зазнав ласки і був оповіщений банітою, задля чого мусів утікати з Польщи на Січ, де его козаки вибрали кошовим. Небавом Самійло, погулявши трохи з козаками по морю, повернув самовільно до Польщи та навіть відгрожував ся королеви і Замойському, але попав ся в его руки. Замойський, що був краківським старостою, велів, за призволом короля, стягти голову Самійлови на замку в Кракові в р. 1584.

В пригоді, яка опикує ся в тій думі і яка могла лучитись козакам в часі походу на „Молдавську землю“ за Самійла, замітна є сповідь Олексія і кривава жертва, що єї приносять мєрю, неначе якому божкови. Вагу явної сповіди занесло на Україну книжне письменство та взаємини з другими славянськими народами. Тай зовсім подібну пригуду на мори розповідає ся в книжці „Народовіщаніє“ з р. 1756, в котрій поміщено багато легенд з творів західної Європи. Покійний професор Потебня (на Україні) порівнював сєсю думу з піснями полудневих Славян та знайшов найбільше до неї схожу болгарську пісню про Станковича Дуку, де також є: буря на мори сповідь грішника,

головний его гріх проти матери і сестри і непошанованє старших.

Повістку з Народовіщанія про грішну Марію, котру за зазивом небесного голосу викинули з корабля на лодку і море її поглотило, видруковало Товариство Просьвіта в книжочці ч. 259.

В нашій думі, місто топити цілого чоловіка, вистарчає, по народному вірованю, кров з мізинного пальця, бо в такий самий спосіб можна й душу записати чортові.

Конець думи виказує явний вплив пізнійших часів, вплив церковної науки, якої слухали зимою по домах приюту сліпці-кобзарі.

Надто в провідній гадці сеї думи ярко відбиваєсь народний погляд на проклін матери і біблійне оповіданє о блуднім сині, оброблені в драмі С. Полоцького; те саме бачимо в иньших думах на пр. Про вдову і трех синів, про Івася Вдовиченка — а також в великоруських піснях билинах н. пр. про Ілію Муромця.

З сеї думи видко й народний погляд на гарний характер Запорожців, що печують ся грішниками-розбишаками, бо они собі люди прості-неписьменні, не то що Олексій!

Про смерть трох братів юоло Самарки.

Ой усї поля самарські почорніли,
Ясеними пожарами погоріли;
Тільки не згоріло у річки Самарки,
У криници Салтанки,
Три терни дрібненькі,
Три байраки зелененькі;
То тим вони не згоріли,

Що там три брати рідненькі,
Як голубоньки сивенькі,
Постріляні та порубані спочивали.

То тим вони спочивали,

Що на рани постріляні та порубані дуже знемогали.
Озоветь ся старший брат до середущого словами,

Обіллеть ся гіркими сльозами:

„Прочу я тебе, братику мій рідненький,
Як голубонько сивенький!

Добре ти учини:

Хоч із річки Самарки,
Або з криниці Салтанки
Холодної води знайди,

Рани мої постріляні та порубані окропи, охолоди!“

То середущий брат тос зачуває,

До него словами промовляє:

„Братику мій рідненький,
„Як голубонько сивенький!

- „Чи ти мені, брате, віри не діймаєш,
 „Чи ти мене на сьміх підіймаєш?
 „Чи не одна нас шабля порубала?
 „Чи не одна нас куля постріляла?
 „Що маю я на собі дев'ять ран — рубані широкі,
 „А чотири стріляні глибокі!
 „Так ми добре, брате, учинімо,
 „Свого найменшого брата попросімо:
 „Нехай найменший брат добре дбає,
 „Хоч навколішки встає,
 „Військову суремку в головах досягає,
 „У військову суремку добре грає, програє;
 „Нехай би нас стали странні козаки зачувати,
 „До нас доходжати, смерти нашої доглядати,
 „Тіло наше козацьке молодецьке в чистім поли
 [поховати!“

То найменший брат тоє зачуває,
 До старших братів словами промовляє:

- „Братики мої рідненькі,
 „Як голубоньки сивенькі!
 „Не єсть се нас шабля турецька порубала,
 „Не єсть се нас куля яничарська постріляла:
 „А єсть се отцева й пані-матчина молитва покарала!
 „Як ми в охотне військо від отця, від матери, від
 [роду від'їзджали,
 „Ми з отцем, з матерію і з родом опрощеня не брали:
 „А як против церкви, дому Божого, проїзджали,
 „Ми шапок з голови не знимали,
 „Милосердного Бога на поміч не прохали!
 „Хоч я, братя, буду в тонкі суремки жалібненько
 [грати,
 „То будуть турки-яничари, безбожні бісурмани, чистим
 [подем гуляти,

„Будуть наші ігри козацькі зачувати,

„Будуть до нас приїжджати,

„Будуть нам живцем каторгу завдавати.

„Лучше нам, братя, о тут у чистім поли помирати,

„Отця й пані-матки і родини сердешної в вічи не
[видати...“

Стала чорная хмара на небі наступати,

Стали козаки в чистім поли помирати,

Стали свої голови козацькі в річці Самарці покладати.

В сій думі явний вплив иньших дум, а то думи про Побіг трех братів з Азова, що натякає на утечу руських браньців не лише з турецької неволі, але ще із старшої половецької — як об сїм свідчить Слово о полку Ігоря, — відтак є ту вплив думи про Олексія Поповича.

Є також народна пісня про двох рідних братів, котрі постріляні умирали в чистім полю за те, що „слези отця й неньки їх спіткали“.

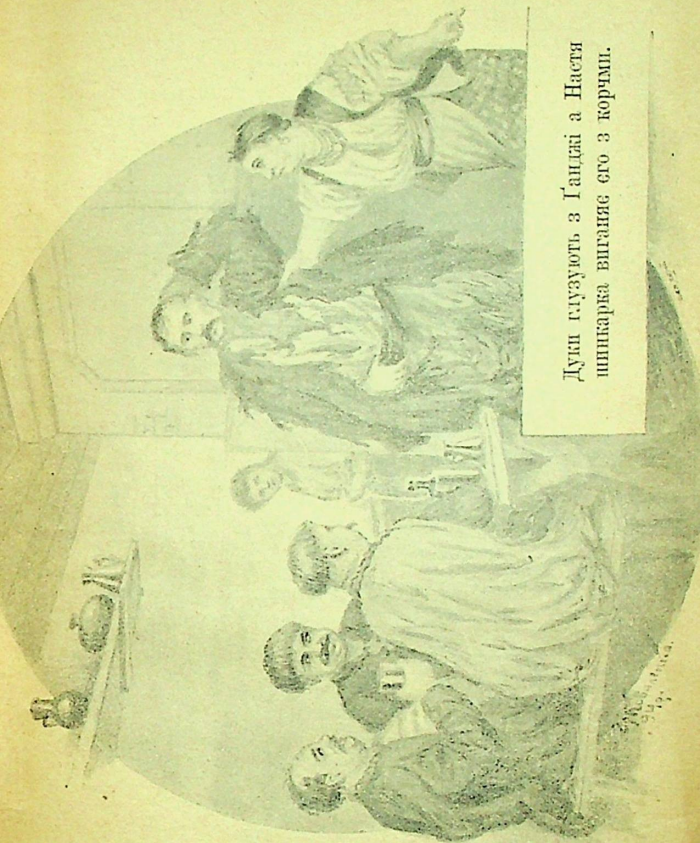
Про Хвесьька Андибера .

Ой полем, полем Килнімським,¹⁾
Битим шляхом Ординським,²⁾
Гей, гуляв, гуляв бідний козак-нетяга сім рік і чотири,
Та потеряв спід себе три коні воронії.
На дванайцятий рік повертає, —
Козак-нетяга до города Черкас³⁾ прибуває.
На козаку, бідному нетязі,
Три сірмязі,
Опанчина рогозоя,
Поясина хмелоя,
На козаку, бідному нетязі, сап'янці —
Видно п'яти й палці,
Де ступить — босої ноги слід пише.
А ще на козаку, бідному нетязі, шапка-бирка —
Зверха дїрка,
Футро голе, околиці Біг має;
Вона дощем покрита,
А вітром, на славу козацьку, підбита.

1) Килія при горлі Дунаю.

2) Там перебувала татарська Орда (коло Килії).

3) Черкаси місто на Україні.

Дуки глузуютъ зъ Гандлі а Настя
шницарка виганяе его зъ корчми.

І щеж то козак, бідний нетяга, до города Черкас
 [прибуває,
 Насті Горової, кабашниці ¹⁾ степової, шукає-питає.
 Скоро козак-нетяга Насті Горової, кабашниці степової
 Зараз у сьвітлицю вбрав ся. [допитав ся,
 Там пили три Ляхи,
 Дуки-срібляники :

Перший пив Гаврило Довгополенко Переяславський,
 Другий пив Війтенко Ніженський,
 Третий пив Золотаренко Чернігівський.

От они пили-підшивали,
 З козака-нетяги насьміхались,
 На шинкарку покликали :

„Гей, шинкарко Горовая,
 „Насте молодая!
 „Добре ти дбай, —

„Нам солодкі меди, оковиту, горівку ще підсипай,
 „Сего козака, вражого сина, у потилицю з хати
 [вишихай;

„Бо десь він по винницях, по броварнях валяв ся.
 Опалив ся, ошарпав ся, обідрав ся,

„До нас прийшов добувати,
 „А в пнью корчму буде нести пропивати“.

Тоді шинкарка Горовая,
 Настя, кабашниця степовая,
 Козака-нетягу за чуб брала,
 В потилицю з хати вибивала.
 То козак нетяга добре дбас,
 Козацькими пятами опиная.

Поти пив ся,
 Поки до порога дібрав ся.

¹⁾ Кабашниця = шинкарка.

Козацькими пятами за поріг зачінає,
А козацькими руками за одвірки ханає,

Під мисник голову козацьку молодецьку ховає.
Тоді два Ляхи, дуки-срібляники на него поглядали,
З него насьміхались.

А третій, Гаврило Довгополенко Переяславський, був
[обашний:

Із кармана ¹⁾ людську денежку ²⁾ виймав,
Насті кабашній до рук добре віддавав,

А ще стиха словами промовляв:

„Гей, каже, Ти шинкарко молода, ти, Насте кабашна!
Ти, каже, до сих бідних казаків-нетяг хоч злая, та
[й обашна:

„Кодн-б ти добре дбала,

„Сю денежку до рук приймала,

„До погребя ³⁾ відходила,

„Хоч бороцького ⁴⁾ пива уточила,

„Сьому козаку, бідному нетязі, на похмілля живіт его
[козацький скріпила“.

Тоді Настя Горова,

Шинкарка степова,

Сама в льох не ходила

Та наймичку послала:

„Гей дівко наймичко!

„Добре ти вчини,

Кінву чвертівку в руки вхопи

„Та в льох убіжи,

„Та вісім бочок мни,

„А з девятої поганого пива наточи.

„Як маєм ми его свиням вилити,

„То будем ми его на таких нетяг роздавати“.

¹⁾ кишенья. ²⁾ гріш. ³⁾ пивниця. ⁴⁾ марцьовий.

Тоді дівка наймичка у льох убігала,
 Та девять бочок минала,
 Та з десятої меду наточила
 Та в сьвітлицю вхожає,
 Свій ніс геть від кінви відвертає,
 Буцім то те пиво воняє.

Як подали козаку в руки ту кінву,
 То він став біля печи

Тай почав підпивати пивце грече¹⁾.

Взяв, раз покоштовав, у друге нанив ся,
 А в трете як узяв ту кінву за ухо,
 То зробив у тій коновці сухо.

Як став козацьку хміль голову розбирати,
 Став козак коновкою по мосту добре погримати,
 Стали в дуки-срібляників із стола чарки й фляшки
 [скакати,

Г стала шинкарська груба на десять штук скрізь по
 [хаті літати.

Не стали тоді, дуки-срібляники за сажею сьвіту
 [Божого видати.

Тоді то дуки-срібляники на него поглядали,
 Словами промовляли:

„Десь сей козак-нетяга нігде не бував,

„Добрих горівок не пивав,

„Що єго й погане пиво опянило!“

Як став козак-нетяга тос зачувати,

Став на них грізно гукати:

„Гей ви, панове,

„Вразькі синове!

„Ік порогу посувайтесь,

„Мені, козаку-нетязі, на покуті місце опускайте!

¹⁾ грече = добре.

Дуки кланяють ся Гандлі, витають его медом,
а Настя і наймічка перелякані приглядають ся.

„Посувайтесь тісно,

„Щоб було мені козаку-нетязі де на покуті із
[лаптями сісти!“

Тоді дуки-срібляники добре дбали,

Дальше ік порогу посували,

Козаку-нетязі більше місця на покуті попускали.

Тоді козак-нетяга на покуті сідає,

Із під поли позлотистий недолимок виймає,

Шинкарці молодій за цебер меду застановляє.

Тоді ті дуки-срібляники на него поглядали,

Словами промовляли :

„Гей шинкарко Горовая,

„Насте молодая,

„Кабашнице степовая!

„Нехай сей козак, бідний нетяга, не маєть ся в тебе

[сеї заставщини викупляти,

„Нам дукам-срібляникам нехай не зарікаєть ся воли

[поганяти,

„А тобі, Насті кабанній, груб топити“.

Оттоді то козак, бідний нетяга, як став сїї слова

[зачувати,

Так він став чересок внимати,

Став шинкарці молодій, Насті кабанній, увесь стіл

[червінцями устеляти.

Тоді дуки-срібляники, як стали в его червінці

[зоглядати,

Тоді стали его витати

Медом шклянкою

І горівки чаркою.

Тоді й шинкарка Горовая,

Настя молодая,

Та етиха словами промовляє :

„Ей козаче, каже, козаче!

„Чи снідав ти сьогодні, чи обідав?”

„Ходім зі мною до кімнати,

„Сядем ми з тобою поснідаем,

„Та пообідаем“.

Тоді то козак, бідний нетяга, по кабаку похочає,

Кватирку відчиняє,

На бістрі ріки поглядає,

Кличе, добре покликає:

„Ой ріки, каже, ви ріки низовії,

„Помошниці Дніпровії!

„Тепер або мене з'одягайте,

„Або до себе приймайте!“

От тоді один козак іде,

Шати дорогії несе,

На его козацькі плечі надіває;

Другий козак іде,

Чоботи сап'янові несе,

На его козацькі ноги надіває;

Третій козак іде,

Шличок¹⁾ козацький несе,

На его козяцьку голову надіває:

Тоді дуки-срібляники стиха словами промовляли:

„Ей, не єсть же се, братя, козак, бідний нетяга,

А єсть се Хвесько Ганджа Андибер,

„Гетьман Запороський!...²⁾”

„Присунь ся ти до нас, — кажуть, —

[близше,

„Поклонимось тобі низше,

„Будем радить ся, чи гаразд-добре на славній Україні

[проживати“.

¹⁾ Шапка.

²⁾ В часах Дж. Вишневецького (1553 – 1564).

Тоді стали его витати медом шклянкою
І горівки чаркою.

То він тоє від дуків-срібляників приймав,
Сам не вишивав,

А все на свої шати проливав :

„Ей шати мої, шати! пийте гуляйте :

„Не мене шанують, а вас поважають.

„Як я вас на собі не мав,

То й чести від дуків-срібляників не знав“.

Тоді то Хвесько Іанджа Андибер, гетьман Запороський,

[стиха словами промовляє :

„Ей козаки, каже, діти, друзі-молодці!

„Прошу я вас, добре дбайте,

„Сих дуків-срібляників за лоб наче волів із-за стола

[виводжайте,

„Перед вікнами покладайте,

„У три березини потягайте.

„Щоб вони мене споминали,

„Мене до віку памятали!“

Тільки Гаврила Дозгополенка Переяславського за те

Край себе садовив, [улюбив,

Що він ему за свою денежку пива купив.

Тодіж то козаки, діти, други-молодці, добре дбали,

Сих дуків-срібляників за лоб брали,

Із за стола наче волів виводжали,

Перед вікнами покладали,

У три березини потягали,

А ще стиха словами промовляли :

„Ей дуки, кажуть, ви дуки!

„За вами всі дуги й дуки, —

„Нігде нашому брату, козаку-нетязі, стати

І коня попасати!“

(З Чернигівщини).

Дума сеся має ось такий історичний підклад: Коли за короля Стефана Баторія (1576—1586) заведено реєстр (спис) козаків, стали вже слідно вирізняти ся два козацькі стороництва, дві партії. Одну партію становили козаки богатші, що мали свої землі по селах, або містах на Україні, а деякі з них були навіть шляхотського роду. Сесі козаки побоюючи ся о своє майно, придержували ся пануючого польського ряду, зносили ся з польською шляхтою та переймали від неї культуру. Ті козаки звали ся аристократами, дуками. Другу біднійшу партію становили козаки демократи, нетяги звані, а сї звали тамтих коротко „ляхами“. Хотяй дуки не жили в приязни з нетягами, однак часто братали ся з ними задля користи, бо й їм хотіло ся також „лунити татарських чабанів“, або „по морю погуляти“ с. є. виправляти ся в похід, так само як се робили і шляхтичі, а навіть самі представителі польського ряду.

До тоїж другої партії козаків належали передусім люди бідні, що не мали своїх земель а жили головно з походів. Як отже заведено реєстр, (спис) „властивих козаків“, а тим самим всякі права й вольности признав польський ряд лише списаним (реєстровим) козакам, тоді ті нетяги повинні були покидати козацьке жите й вертати до своїх панів у підданьство. Але вони на се не згодили ся і дальше оставали козаками-нетягами, що ворожо відносились до ряду.

При кінци 16. столітя обі ті партії козаків еже виразно виступають проти себе, а з початком 17. столітя за часів Сагайдачного ведуть навіть борбу між собою.

Колиж в тім часі (1625) заведено наново докладний спис реєстрових козаків та вписувано там лиш

„добре заслужених“, тоді чимало було невдоволення між усім козацтвом, а неписані козаки, що становили велику більшість, станули тепер ворожо проти ряду, а тим самим ще гірше стали ненавидіти нетяги дуків і (р. 1630) отверто стоять одні проти других.

Сесю думу використав П. Куліш до своєї історичної трагедії „Байда“, де представив Ганджу як суперника Вишневецького, зовсім не в гарнім світлі, бо, коли Вишневецького засудив султан на кару смерти, він бажав сам, місто ката, виконати засуд, хоч недавно дружив ся з ним та завдячував єму, що козаки не засудили єго за неудачний похід на Царгород.

Дума про Байду.

В Царіградї на риночку
Та не Байда мід, горілочку;
Ой не Байда, та не день, не два,
Не одну нічку, та й не годиничку;
Ой не Байда тай киваєть ся
Та на свого цюру поглядаєть ся:
— „Ой цюро-ж мій молодесенький!
Та чи будеш мені вірнесенький?“
— Цар турецький к нему присилає,
Байду к собі підмовляє:
— „Ой ти, Байдо, та славнесенький!
Будь мені лицар та вірнесенький,
Возьми в мене царівночку
Будеш паном на всю Вкраїночку!“
— „Твоя, царю, віра проклятая,
Твоя царівночка поганая.“ —
Ой крикнув цар на свої гайдуки:
— „Возьміть Байду добре в руки,
На гак ребром зачепіте!“ —
Ой висить Байда, та не день, не два,
Не одну нічку, та й не годиничку.
Ой висить Байда та й гадає,
Та на свого цюру споглядає,
Та на свого цюру молодого,
І на свого коня вороного.

— „Ой щоро-ж мій молодесенький!
 Подай мені лучок та тугесенький,
 Подай мені тугий лучок
 І стрілочок цілий пучок!
 Ой бачу я три голубочки,
 Хочу я убити для єго дочки.
 Де я мірю, там я вцілю,
 Де я важу, там я вражу.“ —
 Ой як стрілив, — царя вцілив,
 А царицю в потилицю,
 Єго доньку в головоньку.
 — „От тож тобі, царю,
 За Байдину кару!
 Було тобі знати,
 Як Байду карати:
 Було Байді голову ізняти,
 Єго тіло поховати,
 Вороним конем їздити,
 Хлопця собі зголубити.“

Ритмічний уклад сеї думи вже дуже зближений до ритмічного укладу народних пісень — так, що по формі можна сю думу звати історичною піснею.

„Байда“ значить тільки, що нероба, волокита, але ту треба розуміти руского князя Дмитра Вишневецького. Він є звісний в нашій історії і в поезії (Огоновський написав трагедію „Гальшка“, де також приходить той Вишневецький, а Куліш зложив драматичний твір „Байда“).

Він заложив першу Запороську Січ на островах Томаківці і Хортиці (в половині 16. столітя). В р. 1556 ходив він походом з Запорожцями на Турків

аж під Очаків, а відтак в тім самім році перейшов в службу московського царя і виправив ся в р. 1558 против кримських Татар. Небавом покидає він царську службу й вертає на Україну, а в р. 1563. забажав засісти на молдавськїм престолі — стати молдавським господарем.

Він виправив ся до Молдавії, однак ту его суперник Томжа зловив і віддав в руки Турків, а ті добре на нїм пімстились за его походи, бо веліли кинути з башти на гак. — Він висїв в страшних муках, але не покинув своєї християнської віри, як каже пісня.

Смерть Вишневецького подрїбно списав тодішній французький посол, що перебуваючи в Царгороді бачив все на власні очі і доніс о тій страшній новині своему правительству в р. 1563.

Вість про ті муки занесла ся скоро й на Україну і ту зворушила она народних поетів, що зложили пісню про Вишневецького, котрий став „байдою“ може ізза своєї непостійної вдачі. Дещо в тій пісні є неімовірного, як стріляне серед мук — а те може нам казати догадувати ся, що народови була вже перед смертю Вишневецького звісна якась пісня з давньої давнини про якогось „байду“, що може вмер також подібною мученичою смертю, як Дмитро Вишневецький.

Про козака Голота.

I.

Ой та на поли тай на Килиїмськїм,
На шляху битому гординськїм,
Ой там гуляв, гуляв козак Голота.
Не боїть ся ні огня, ні меча, ні третього — болота.
Правда, що козакові шати дорогїї —
Три семрязі лихїї:
Одна недобра, друга негожа,
А трета й на хлїв незгожа.
А ще, правда, на козакови постели вязовї,
А унучї китайчанї —
Щирї жїноцькї ряднянї;
Волоки шовковї —
У двос, жїноцькї щирї валовї.
Правда, на козакови шапка бирка,
Зверху дїрка,
Травою пошита,
А вітром підбита,
Куди віє, туди й провіває,
Козака молодого прохолоджав.

II.

То гуляє козак Голота, погуляє;
Нї города, нї села не займає, —
На город Килию поглядає.

у городі Килиї Татарин сидить бородатий:
 По горницях (хаті) похожає,
 До Татарки словами промавляє:
 „Татарко, Татарко!

„Ой чи ти думаєш те, що я думаю?
 „Ой чи ти бачиш те, що я бачу?“

Каже: „Татарине, ой, сідний бородатий!

„Я тільки бачу, що ти передо мною по горницях
 [похожаєш,

„А не знаю, що ти думаєш та гадаєш.“

Каже: „Татарко!

„Я те бачу: в чистім поли не орел літає,

„То козак Голота добрим конем гуляє,

„Я єго хочу живцем у руки взяти

„Да в город Килию запродади,

„Ще ним перед великими панамі башами вихваляти,

„За него много червоних не лічачи брати,

„Дорогіі сукна не мірячи пощитати“ (числити).

III.

То тоє промовляє, дороге платє надіває.

Чоботи убуває,

Шлик бархотний (оксамітний) на свою голову надіває,

На коня сїдає,

Безпечно за козаком Голотою ганяє.

А козаченько оглядаєсь,

І карбачем відбиваєсь.

То вжеж той козак Голота добре козацький звичай

[знає, —

Ой на Татарина з-крива як вовк поглядає.

Каже: „Татарине, Татарине!

„На віщо же ти важиш?

„Чи на свою ясеньку зброю.

„Чи на свого коня вороного,

„Чи на себе, Татарюгу старого?“

— „Я, — каже, — важу на мою ясеньку зброю,

„А ще лучше — на мого коня вороного,

„Я тебе хочу живцем у руки взяти,

„В город Килию запродади,

„Перед великими панамі башами вихвалити

„І много червоних не лічачи набрати,

„Дорогії сукна не мірячи пощитати.“

То козак Голота добре звичай козацький знає,

Ой на Татарина зкрива як вовк поглядає,

„Ой, — каже, — Татарине, ой сідий же, ти, боро-
[датий!

„Либонь же ти на розум небогатий:

„Ще ти козака у руки не взяв,

„А вже козакови віри доняв,

„А вже за него й гроші пощитав.

„А ще-ж ти між козаками не бував,

„Козацької каші не їдав

„І козацьких звичаїв не знаєш.“

А Татарин его озирає,

З него насьміхає:

„Ой ти, — каже, — козаче, козаче нетяго!

„Звідкіля ти розуму набрав ся,

„Що вельми одїжно убрав ся?

„Ой на щож ти уповаєш?

„Чи на свою шапку бурку,

„Що травую шита,

„Вітром підбита, —

- „А зверху дїрка?
 „Чи на свої постолі боброві,
 „Що шовкові волокни —
 „В односталь з валу?
 „Чи на свою сермягу семилатную?“
 „Ой Татарюго старий, бородатий,
 „Що твоя одежа зможе?
 „Ще побачим, кому Бог поможе.“

IV.

- Ой на поли та й на Килиїмськїм,
 На шляху битїм, ординськїм, —
 То козаяк Голота, сердешний, добрим конем гуляє.
 Ой став Татарин к'нему приїзджати,
 Став тугого лука напнати,
 Сердешного козака Голоту стріляти — рубати.
 То козак Голота нагайкою стріли відбиває,
 Ой на Татарина з-крива, як вовк, поглядає.
 „Ой ти Татарин старий, бородатий,
 „Да на розум небогатий!
 „Ти між козаками не бував,
 „І козацької каші не їдав,
 „І козацьких жартів не знаєш...
 „Десь у мене був з кулями гаман, —
 „Яж тобі гостинця дам.“

- Як став єму гостинці послати,
 Став Татарин із коня похилати,
 „Ой ти Татарин старий, бородатий,
 „Да на розум небогатий;
 „І ще ти мене не піймав,
 „Да уже в город Килию запродав,
 „І срібні за мене гроші побрав!

„От тепер твого одного коня вороного
 „Поведу до шинкарки пропивати,
 „А другим твоїм конем воронним
 „По городу Килиї гуляти, —
 „Ой гуляти, гуляти, гуляти,
 „Да єдиного Бога споминати!“

V.

Тоді козак добре дбав,
 Чоботи татарські істягав,
 На свої козацькі ноги обував:
 Жупан татарський істягав;
 На свої козацькі плечі надівав;
 Бархотний шлик издіймав,
 На свою козацьку голову надівав;
 На коня татарського сїдає,
 Поле килиїмське вихваляє.
 „Ой поле, каже, поле килиїмське!
 „Скільки я на тобі гуляв,
 „Да такої здобичі не здобував!
 Бодай-же ти літо й зиму зеленіло,
 „Як ти мене при нещасливій годині сподобило!
 — Дай же, Боже, щоб козаки пили та гуляли,
 Хороші мисли мали,
 Від мене більшу здобич брали,
 Неприятеля під ноги топтали! —
 Слава не вмере, не поляже
 Від нині до віка.
 Даруй, Боже, на многі літа.

Дума про козака Голоту (бідак, нетяга) нагадує
 в дечім думу про Ганджу Андібера. В ній слідно

останки давнього старинного епосу тай сеся дума є наче одним епізодом якоїсь лицарської епопеї, бо єї предметом є: 1) розмова двох лицарів-суперників, 2) їх двобій (поединок) і 3) загарбанє зброї тай одягу противника. Як козак Голота з Татариним, поступали так колісь і старинні Греки на полю битви. Об сїм дізнаємо ся зі славної епопеї Гомера Іліяди. Але був се звичай і у старинних Русинів, бо в Слові о полку Ігоревім сказано, що руський князь Мстислав, син Володимира Великого, сполучивши ся з Греками виправив ся против Касогів, або Черкесів р. 1022 і запустив ся в двобій з їх князем Редедю. Про ту борбу сказано в літописи: Коли оба полки ворожі стали проти себе, сказав Редедя до Мстислава: „На що будемо нищити свою дружину? борімо ся самі, як ти мене переможен, возьмен моє майно та мою жінку й діти мої та мою землю; як я тебе поконаю, возьму все твоє“.

На се предложене згодив ся Мстислав, бо видко, що Русинам не була се першина так боротись, тим більше, що руський вояк крім иньшого оружа мав ніж за холявою (такі жовнярі звались „засапожники“).

На те каже Редедя: „Але ми битись будемо не оружем, тільки „борбою“ — (борба ту на кулаки як у Гомера). Та счїпились оба противники-князі крішко, але небавом став Мстислав знемагати, бо Редедя був великан. Тоді Мстислав призвавши помочи Пресв. Богородиці, звалив Редедю на землю, виняв ніж і зарізав его перед полками Касогів.

Подібний образець боротьби бачимо в сій думі, тільки приноровлена она вже до обставин новіших, себто козацьких часів. Се отже вказує на єї старину. Конець думи містить гарну патріотично-релігійну гадку.

Про Хведора Безрідного.

По над сагою¹⁾ Дніпровою
Молодий козак обід обідає, не думас, не гадає,
Що на него молодого, ще й на чур у малого біда
[настигає.

То не верби луговії зашуміли...
Як безбожнії ушкали²⁾ налетіли,
Хведора Безрідного, отамана курінного,
Постріляли, порубали, тільки чури не піймали.

То малий чуро до козака прибуває,
Рани ему глибокіі промиває. То козак ему промовляє:
„Ой чуро Яремо! дарую тобі по смерті своєї

„Коня вороного,
„А другого білогривого
„І тягеля³⁾ червонії,

„Від піл до коміра злотом гаптовані,
„І шаблю булатную, пищаль⁴⁾ семипядную.

„Ой та добреж ти дбай,

„Та на коня сїдай,

„Та предо мною повертай:

„Та нехай я буду знати,

„Чи удобен ти будеш поміж козаками пробувати?

¹⁾ Залив, лиман.

²⁾ ушкал = розбійник.

³⁾ Тягель — військовий каптан.

⁴⁾ Пищаль = ручниця (стрільба).

То чура Ярема добре дбає,
 Та на коня сїдає,
 Та перед ним повертає.
 Ой то Хведір бездольний-безрідний
 Словами промавляє,
 Гірко сльозами ридає:

„Ой дякую Тобі, Господи милосердний,

„А що не ледай-кому буде моя худоба доставати:

„То він за мене буде Господа Милосердного прохати.

„Ой чуро Яремо,

„Та добреж ти дбай,

„Та на коня сїдай,

„Ой та їдь ти понад лугом та Базавлугом,¹⁾

„Та понад Дніпром-Славутою;

„То як ушкали гудуть, так ти схорони ся,

„А як лебеді ячать, то ти озови ся,

„А як козаки їдуть Дніпром-Славутою,

„Так ти об'явив ся,

„Та шличок²⁾ на копію іскладай

„А сам низенько укланяй,

„Наперед Господу Богу

„І батькови кошовому,

„Отаману військовому,

„І всьому товариству кривному і сердешному“.

Гей то він козаків стрічає,

Шличок на копію іскладає,

А сам низько укланяє,

Наперед Господу Богу

І батькови кошовому,

Отаману військовому,

¹⁾ Базавлуг = річка, доплив Дніпра на границі Екатериносла. і херсоньск. уїзд.

²⁾ висока барапача шапка.

І всьому товариству кривному й сердешному.

А батько кошовий, отаман військовий,

Промовля' словами :

„Чуро Яremo! се ти не своїми кіньми гуляєш

„І тягеля червоної, від піл до коміра злота гапто-
[вані, не свої маш,

„Не свою шаблю булатную і пицаль семипядную маш;

„А десь ти свого пана вбив, або стрєбив,

„Або молодого душі ти ізбавив!“

— „Ой батьку Кошовий, отаману військовий!

„Я свого пана не вбив, не встєбив,

„Нї молодого душі не ізбавив;

„А мій пан лежить в лузі Базавлузі

„Постріляний і порубаний,

„На рани смертельніі незмагає.

„Та прошу я милости вачої всенижающе, —

„У луг Базавлуг прибувати,

„Тїло козацьке молодецькеє

„У чистім поли знаходити й поховати.

„Звїру-птици на поталу не подати“.

Ой то батько кошовий, отаман військовий

Добре дбав, —

Із сімсот козаків

Та пятьдесять вибирав,

Та в луг Базавлуг у суботу вислав.

То вони в луг Базавлуг прибували

У суботу проти недїлі,

У четвертій північній годині,

Та тїло молодецьке знахожали,

На червону китайку клали,

Тїло козацькеє-молодецькеє обмивали,

А шаблями суходїл копали,

А шапками да приполами персть виносили,

Глибокую яму викопали,
 Високою могилу висипали,
 І прапірок у головах устромили,
 І премудрому лицареві славу учинили.
 А тим вони его поминали,
 Що у себе мали:
 Цвигленькими, сухенькими військовими сухарцями.
 Усллиши, Господи,
 У просьбах і в молитвах
 Люду козацькому, народу християнському
 І всім головам слухащим
 На много літа
 До кінця віка!

Головний зміст сеї думи становить смерть і похорон козака. Се є найчастійшими картинами з козацьких пригод не тільки в думках, але й в піснях того роду. Картини смерті далеко від рідної країни стрічаємо в творах грецького та сербського народу, але в наших піснях ся картина розведена гарними до місцевости припоровленими красками. Країна смерті народного героя, се степ, степові могили, де хижі вірли та вовки-сіроманці справляють собі часто сутий пир — добру гостину. Послідні слова конаючого козака переносять на родину сокіл, орел та кінь. Прочий же зміст такої пісні, оснований на тім мотиві, становлять родинні відносини, де мати, або сестра (ніколи мила) покійника веде розмову з таким післанцем про кінець життя свого сина, чи брата.

Тільки в прегарній думі про Федора Безрідного не натякає ся на родину зовсім — але говорить ся виключно про козаچه жите. Всі гадки умираючого звернені на козацтво, як се бачимо з его розмови

з чурою, котрому він дає науку, як єму поводитись з козаками, щоб „усе було по козацькому звичаю“.

Чи Федір Безрідний був справді історичний, куренний атаман, годі рішучо сказати, бо учені, як покійний професор Максимович і історик Костомарів не годять ся в своїх поглядах про него. — Єго одяг дорогий, золотом прикрашений вказує на часи по гетьмані Хмельницькім, бо як раз тоді козацька старшина справді вибагливо й пишно вдягала ся. Але з другої сторони судячи після описаних в думі похоронів та убогих поминків, можна віднести повстане думи в давнійші часи. Она лише в дальшій своїм житю застосувала ся до обставин та змалювала нам Запороже в повній організації (атаман, чура).

Івась Удовиченко.

I.

На славіній, Україні,
У славінім городі у Корсуні¹⁾,
Там крикне-покликне
Филон, Корсунський полковник,
Козаків на Черкень-долину під город Тягиню²⁾ охотне
[війско викликає:
„Гей, козаки, діти, друзі!
„Прошу я вас, добре дбайте:
„Чи нема між вами котрого козака старинного,
„Отамана курінного, —
„У першому разі на герци погуляти,
„За віру християнську одностайне стати?
„Чи не міг би котрий козак собі слави — лицарства
[дістати.“

II.

Оттодіж то у городі Крилові³⁾ жила собі вдова,
Старенька жена,
По мужеві Грициха,
А на прізвище Коновчиха,

1) Тепер місточко над р. Рось.

2) Місцева турецька назва Бендер в Бессарабії.

3) В иньших відмінах: в Черкасі.

Та мала собі сина єдиного — Івася Вдовиченка¹⁾,
 Змалку леліяла, у найми не пускала,
 Чужим рукам на потиранє не давала.
 І щеж то вдова голос козацький зачуває,
 Сина свого, Івася Вдовиченка, у поле до плугів
 [відсилає.

Ш.

Оттоді то Филон, Корсунський полковник,
 На доброго коня сїдав,
 До города Крилова прибував,
 Хрещатий хоругов на ринку поставляв,
 Осавули по вулицях розсилає,
 Червоні прапорки у руки давав.
 Осавули по вулицях пробігали,
 Червоні прапорки у руках проношали,
 Козаків на Черкень — долину в охотне військо викли-
 І щеж то сам Филон, Корсунський полковник, [кали.
 На доброго коня сїдає,
 Між винниці і між броварниці пробігає,
 І ще стиха словами промовляє:
 „Гей винники, броварнику!
 „Годі вам по запічках валять ся,
 „По броварнях пиво варити,
 „По винницях горівку курити,
 „Очий своїх молодецьких викурятн,
 „Своїми молодецькими плечми сажі витирати,²⁾
 „Ходіте з Филоном, Корсунським полковником
 „На Черкень — долину в охотне військо гуляти:
 „Чи не міг би котрий козак собі слави — лицарства
 [дістати!“

¹⁾ В иньших відмінах: Коновченка.

²⁾ Натяк на часи Кр. Коспньського.

IV.

Оттодіж то Івась Удовиченко у поли голос козацький
[зачуває,

Із поля до господи піхотою прибуває,
До матері, старенької вдови, крижем у ноги впадає:

„Ой мати моя, вдово,

„Старенька жено!

„Благослови мені, козакови молодому, у першому разі
[на герци погуляти,

„За віру християнську стати:

„Чи не міг би я собі слави — лицарства набрати?“

Тоді то вдова стиха словами промавляє:

„Ой Івасю Вдовиченку, дитя моє;

„Чи тобі в мене нічого спити,

„Чи нічого з'їсти,

„Чи не в чому хороше сходити?

„Чи тебе городова старшина не знає,

„Чи міщанська челядь не поважає?

„Єсть унас коні воронії

„І чотири воли плуговії, —

„Будем ми у поли хліб орати.“

„Будем панів і козаків на хліб — на сіль затыгати,

„Будуть нас без лицарства добре знати.“

То Івась Удовиченко промовляє:

„Ой мати моя, вдово,

„Старенька жено,

„Хочаж у нах є й коні воронії

„І чотири воли плуговії,

„Хоча ми будем у поли хліб орати,

„Будем панів і козаків на хліб — на сіль затыгати,

„Будуть мене пани і козаки на підпитку зневажати:

„Полежієм, домотуром, гречкосієм узивати.

„А колиб ти, мати, добре дбала,
 „Девятеро скоту із кошари на вибір займала,
 „До города Корсуна відбувала,
 „Із жидом-рандарем торг торгувала,
 „Менї, Івасеви Вдовиченку, коня на славу спаровляла,
 „Що моя душа козацька дуже улюбовала.“

Тоді то вдова,
 Старенька жена

І стиха словами промовляє:

„Ой Івасю Вдовиченку, дитя моє!
 „Не за тобою сі скарби маєтки збирала,
 — „Щоб я тобі коня на славу спаровляла!“ —
 — „Щоб же ти сего говорить не діждала!“ —

V.

Оттоді то як у сьвятій день у неділю

Удова

Старенька жена,

До Божої церкви ік утрені відходила,
 Всю козацькую зброю у кімнату замикала,

Тільки шаблю булатну

Та пицаль семипядну

На кілку покидала.

Тодіж то Івась Удовиченко

Шаблю булатну

І пицаль семипядну

Забирає,

Козацьке собі запальчиве серце має,

Келепом кімнату відбиває

Всю козацьку зброю на плечі забирає,

Піхотою в охотне військо поспішає,

Матір стареньку на воротах стрічає,

І згорда словами промовляє :

„Гей мати моя, вдово,

„Старенька жено!

„Не подобало́б тобі козакови молодому і дороги пере
[ходитьи,

„Подобалоб тобі в кутку сидіти,

„Та хоть чужую дитину малую колихати;

„Аби як з упокоєм хліба — соли уживати.“

Тоді то вдова,

Старенька жена,

Ударить ся об поли руками,

Обіллеть ся дрібними сльозами,

Промовить стиха словами :

„Ой Івасю Вдовиченку, дитя моє!

„Бодай же ти й туди не дійшло

„І відти не прийшло!

„Щоб тебе перша куля не минала,

„Упершій військовій потребі спіткала!“

VI.

Оттоді то вдова

Старенька жена,

Два дни свого сина клине — проклинає,

На третій день подумає — погадає,

Руки до Бога здіймає,

Господа з небез благає:

„Дай мені, Боже, сі слова перед собою мати,

„А свого сина, Івася Вдовиченка,

„Хоч раз у вічи повідати!“

Тодіж то вдова, — не вбогою себе мала, —

Одинайцятєро скоту з кошари на вибір займала,

До Корсуна відбавляла,

Із жидом-рандарем торг торгувала,
Івасеви Вдовиченку коня на славу спаровляла,
Ще козакови запороському сім кіп на жупан давала,

А три копи на оковиту-горівку:

„Ей козаче, козаче!

„Колиб ти добре дбав:

„Де мого сина нагониш,

„Там его окониш,

„Добрим лицарем настановиш:

„Нехай він по походах піхотою не ходить,

„Своїх молодецьких ніжок не вриває,

„Мене, матери, старенької вдови, не проклинає!“

VII.

Тоді то козак, — як він коня до рук приймав,

На Гайман¹⁾ — долині козаків наганяв,

Чотири сотні обминав,

У пятій сотні Івася Вдовиченка пізнавав,

Коня до рук ему уручав.

Тодіж то Івась Удовиченко на свого коня сідає,

Між козаками як сокіл літає:

„А яж думав, що мене мати клине — проклинає,

„Аж вона про мене велике старане має.

„Дай мені, Боже, сей похід сходити,

„Знав би я, як свою матір у домі споважати!“

VIII.

Оттоді то на Черкень — долину прибували,

Козацькими таборами постали.

Тодіж то Филон, Корсунський полковник,

¹⁾ В пньшій варіанті: Черкес.

Із намету виходжає,

До козаків стиха словами промавляє:

„Гей козаки, діти, друзі!

„Прошу вас, добре дбайте:

„Чи нема між вами котрого козака старинного,

„Отамана курінного, —

„У першому разі на герци погуляти,

„За віру християнську достойно і праведно стати?

„Чи неміг би котрий козак собі слави — лицарства
[дістати?“

Тоді то всі козаки мовчали,

Тільки Івась Удовиченко стиха словами промавляє:

„Ой Филоне, Корсунський полковниче,

„Батьку старий!

„Благослови мені, козакови молодому,

„У першому разі на герци погуляти,

„За віру християнську достойно — праведно стати,

„Чи не міг би я собі слави — лицарства дістати?“

Тодіж то Филон, Корсунський полковник,

Стиха словами промавляє:

„Ой Івасю Вдовиченку!

„Ще ти дитя молоде,

„Розумом не дійшло,

„У походах не бувало,

„Крови християнської не вбачало:

„Кров християнську побачиш,

„Дуже скоро і зомлієш.

„Чи не обереть ся котрий козак старинний?“

Тоді Івась Удовиченко промавляє:

„Ой Филоне, Корсунський полковниче,

„Батьку старий!

„Возьми ти утя одно старее,

„А друге малее,

„Пусти ти на воду:

„Чи не однаково буде плисти малес,

„Як би старес?

„Чи не однаково буде козак молодий

„На герци гуляти, як би старий?“

Тодіж то Филон, Корсунський полковник,

Стиха словами промавляє:

„Ой Івасю Вдовиченко, дитя молодеє!

„Колиж ти мою загадку відгадав,

„Благословляю-ж тобі у першому разі на герци погу-
ляти!“

ІХ.

Тодіж то Івась Удовиченко,

Як від Филона, Корсунського полковника,

Благословене приймав,

Сам на доброго коня сїдав,

Між козацькими таборами пробігав,

Шлик із себе скидав,

Хрест на себе складав,

Батькову й матчину молитву споминав,

Із усяким козаком сердешне опрощенє мав,

Старого козака рідним батьком узивав,

На турецькі табори пробігав,

Турецькі намети поперевертав,

Турок пятьдесят під меч узив,

Девятеро їх живцем ізв'язав

Перед Филона, Корсунського полковника

В намет приставляв.

Х.

Тоді то Филон, Корсунський полковник,

Із намету виходжає

Івася Вдовиченка рідним братом узиває:

„Ой Івасю Вдовиченку, братику мій рідний!

„Десь ти, каже, у походах бував,

„Козацьких звичаїв пізнав;

„Прочу-ж тепер до свого намету, —

„Сядем ми з тобою, поговоримо про козацькі прикмети.“

Тодіж то Івась Удовиченко

З Филоном, Корсунським полковником

Попліч сідає,

Мід та оковиту-горівку попиває.

Як став у собі нещасний хміль зачувати,

Став у друге у Филона, Корсунського полковника,

Благословеня прохати.

Тоді то Филон, Корсунський полковник,

Стиха словами промавляє:

„Ой Івасю Вдовиченку, братику мій рідний!

„Не велю я тобі на герци гуляти,

„А велю я тобі у наметі на моєму ліжкови відпочивати.“

XI.

Тоді то Івась Удовиченко на те не вважає,

У друге на доброго коня сідає,

Між козацькими таборами пробігає,

Шлика не скидає,

Хреста на себе не складає

Батькової й материнної молитви не споминає

І всякого козака зневажає.

Тоді то на Черкєню долину пробігав..

Як став із низу літний вітер повівати,

Став его нещасний хміль ізнемогати,

Став він коневі на гриву ізлягати,

Став і поводи з рук опускати..

Стали его Турки підпилого пізнавати,
 Стали по очеретах засідати,
 Стали его з коня збивати...
 Став его кінь по Черкень — долині сам гуляти.

ХІІ.

Тодіж то Филон, Корсунський полковник,
 Із намету виходжає,
 На Черкень — долину поглядає,
 До козаків стиха словами промавляє:
 „Гей козаки, діти, друзі!
 „Прошу я вас, добре дбайте,
 „На коні сїдайте,
 „На Черкень — долину пробігайте:
 Не дурно Івася Вдовиченка кінь по степу гуляє,
 Мабуть нашого першого лицаря на сьвітї не має.
 Хоч его тіло у трупу знаходжайте,
 Перед Филона, Корсунського полковника,
 У намет приставляйте.“

ХІІІ.

Оттоді то козаки добре дбали,
 На коні сїдали
 На Черкень — долину пробігали,
 Івася Вдовиченка у трупу тіло знаходили.
 Вже він і очима не гляне
 І руками не здійме,
 І ногами не пійде
 Тільки стиха словами промовляє:
 „Помалу, братя! не вразїте моїх смертельних ран.
 „Не булатними шаблями мене рубали,
 „Не ординськими стрілами з коня збивали,

„Се мене батькова молитва та материні сльози побили!“
 Оттоді то козаки добре дбали,

Івася Вдовиченка взяли,

Перед Филон, Корсунського полковника,
 У намет приставляли.

Тодіж то Филон, Корсунський полковник,
 Із намета виходжає

І стиха словами промавляє:

„Ой Івасю Вдовиченку, братику мій рідний!

„Яж тобі не велів підпиту на герци гуляти,

„А велів тобі у наметі на моему ліжкови відпочивати!“

Тоді то Івась Удовиченко стиха словами промавляє:

„Ой Филоне, Корсунський полковниче,

„Батьку старий!

„Не булатними шаблями мене рубали,

„Не ординськими стрілами з коня збивали, —

„Се мене батькова молитва та материні сльози побили.“

То Филон, Корсунський полковник промовляє: -

„Деж тепер, Івасю Вдовиченку, повелиш поховати;

„Чи до города Крилова відбавляти,

„Чи на Черкини — долині по козацьки поховати?“

— „Ой Филоне, Корсунський полковниче,

„Батьку старий!

„Не велю я тобі до города Крилова відбавляти,

„Моїй матери туги й жалю завдавати,

„А велю на Черкини — долині по козацьки поховати...“

XIV.

От тодіж то козаки добре дбали,

Штихами суходіл копали,

Шликами землю виношали,

Із усяких пищаль подзвонили, —

По Івасю Вдовиченку похорон ісчинили...

XV.

Оттоді то козаки назад до города Корсуна прибували.

То ще вдова козаків стрічала,

У козаків сина свого питала.

То один козак сказав їй правду:

„Ей мати, вдово,

„Старенька жено!

„Не журись по своєму синові, Івасю Вдовиченку.

„Ужеж тепер твій син на Черкини долині оженив ся...

„Поняв собі Туркиню, прецишную панну;

„Ужеж він і в військо не ходить,

„Ніякої подати не дає...

„Ніхто в козацький угол не стукає.“

Оттоді то вдова не догадлива бувала,

Ще у другого козака правди питала.

То другий козак усею правду їй сказав:

„Ей вдово,

„Старенька жено!

„Не журись по своєму синові, Івасю Вдовиченку:

„Ужеж тепер твій син на Черкини долині оженив ся:

„Поняв собі Туркиню, прецишную панну;

„Ужеж тепер він в військо не ходить,

„Ніякої подати не дає...

„Ніхто в козацький угол не стукає:

„Поняв собі панянку —

„У чистім полі могилу — землянку;

„На могилі трави зелененькі

„І квітки біленькі...“

— „А яж думала, що буду із своїм сином жити,

„Чужоземській невістці годити,

„Аби як з упокоєм хліб — сіль уживати!...“

XVI.

Оттодіж то удова — не убогою себе мала —

Всіх козаків у двір завертала,

Бочку меду, а другу оковити і горівки викотила,

Всіх козаків поїла, годувала,

По Івасю Вдовиченку похорон і весіле счинила...

Оттодіж то Івась Вдовиченко помер,

А слава его не вмере, не поляже!...

Сеся дума зберігла ся в численних відмінах (варіантах), а з того можна вносити, що она була дуже розповсюджена. Кажуть, що батьки веліли сьпівцям — кобзарям сьпівати думу на науки своїм синам, що не хотіли працювати на ріли, тільки бажали добиватись слави в лицарстві. Ядро сеї думи се стичка — колізія матери з сином, — життя родинного — з житєм суспільним. Тому дума надавала ся дуже до дидактичних цілій, до моральних поучень. Якоїсь певної історичної події, окрім здогаду Максимовича про похід на татар 1634 р., годі ту дослідити — хиба боротьбу за волю, за християнську віру. І таа ідея свободи від всякого рода насильств над личностію людини — се головна гадка в загалі в думках. Головним представителем і оборонцем тої волі був козак, і в нїм бе сей головний живчик поетичного настрою, який бачимо в наших думках. Ся ідея волі виступає в думі ясно означеною змаганем до суспільної рівноправности народу та повного економічного права. Тому думи мали више значіне, нїж звичайні пісні, що сьпівали ся задля забавки, чи хвилевого настрою обставин; думи слухав ширший круг людей, котрі шукали в них поважної відповіді

— поради в справах родинного та громадського (суспільного) життя.

В сій думі мати бажає синові тихомирного родинного життя. Она вдовиця, але не убога, тому бачить найкращу долю свого одинака не в воєнних походах, але в праці на рілі. Се гадка — бажане, що часто висказує ся в піснях з родинного життя, особливо в приколискових піснях, що їх висьпівує мати синкови — немовляти, колишучи его до сну. — Але син Івась не хоче йти за радою матери, покидає її проти її волі та йде шукати слави в поході з козаками (16. вік).

Порубаний відтак не хоче спочивати у рідному місци, але велить себе поховати на чужині „по козацьки“ — щоби не ранити гірше матерного серця, котре его заєдно горячо любило.

Мати, як козачка переносить мужно — супокійно, сказати-б також, по козацьки, тяжке горе, дізнавши ся про смерть свого одинака. В думі стоїть она позаду, на дальшій полі, бо на самому переді виступає ту всюди геройскої вдячі Івась, виступає козацьке товариство, кривне і сердечне, та всі однак особи переняті й одушевлені гадками, що відносять ся до високого змаганя людскости.

Дотично Филона, Корсунського полковника замічас пок. проф. М. Максимович, що се мабуть був Филоненко, син Филона Чигая (Укр. нар. піс. 1834 стор. 51.)

Вкінци замітний ту є також відгомін переказу про славного лицаря Палія, а іменно в тім місци, де цар розпитує за таким чоловіком, що, бажаючи придбати собі слави хотів би нести поміч ему в часі борби зі Шведами й зрадником Мазепою.

Хмельницький і Барабаш.

Як із день-години

Счиняли ся великі війни на Україні,
Оттогдіж то не могли обіратись,
За віру християнську одностайно стати;
Тільки обібрав ся Барабаш та Хмельницький,
Да Клиша Білоцерківський.

Відтогді вони від своїх рук листи писали,
До короля Владислава послали.

Тогдіж то король Владислав листи читає,
Назад відсилає;

У городі Черкаському Барабаша гетьманом настановляє:
„Будь ти, Барабашу, в городі Черкаському гетьманом,
„А ти, Клишо, в городі Білій Церкві полковником,
„А ти, Хмельницький, у городі Чигирині хоть писа-
[рем військовим.“

Відтогдіж то не багато Барабаш, гетьман молодий,
[гетьмановав,

Тільки півтора року.

Тогді-ж то Хмельницький добре дбав,

Кумом до себе гетьмана молодого Барабаша зазивав,
А ще дорогими напитками его витав

І стиха словами промовляв:

„Ой пане куме, пане Барабашу, пане гетьмане молодий,
„Чи не могли би ми з тобою у двох королівських листів
[прочитати,

„Козакам козацькі порядки подавати,
 „За віру християнську одностайно стати?“
 Відтогдіж то Барабаш, гетьман молодий,

Стиха словами промавляє :

„Ой пане куме, пане Хмельницький, пане писарю
 [військовий!

„Нащо нам з тобою королівські листи в двох читати,
 „Нащо нам козакам козацькі порядки давати?

„Чи не ліпше нам з Поляками,
 „Мостивими панами,

„З упокоєм хліб-сіть по вік вічний уживати?“
 Відтогді то Хмельницький на кума свого Барабаша
 Велике пересерде має,

Ще красними напитками витає.

Відтогді то барабаш, гетьман молодий,
 Як у кума свого Хмельницького дорогого напитку
 [напивсь

Так в него і спати поваливсь.

Відтогді то Хмельницький добре дбав,

Із правої руки, із мізинного пальця щирозлотий пер-
 [стенъ зняв,

Із лівої кишені ключі виймав,

З під пояса шовковий платок виемикав,

На слугу свого вірного добре кликав-покликав :

„Ей слуго ти мій повірений Хмельницького,
 „Велю я тобі добре дбати,
 „На доброго коня сідати,

„До города Черкаського, до пані Барабашевої при-
 [бувати,

„Королівекії листи до рук добре приймати.“

Відтогді то слуга повірений Хмельницького добре дбав,
 На доброго коня сїдав,

До города Черкаського скорим часом, пильною годиною
[прибував,

До пані Барабашевої у двір в'їзджав,
У сїни вїйшов, шличок із себе скидав,
У свїтлицю вїйшов, низкий поклін післав,

Тїї значки на камені покладав,

А ще стиха словами промавляв:

„Ей пані, каже, ти, пані Барабашева, гетьманова молодая!

„Ужеж тепер твій пан, гетьман молодий,

„На славній Україні з Хмельницьким великі бенкети
[счиняють, —

„Велїли вони тобі сї значки до рук приймати,

„А мені листи королївські віддати:

„Чи не могли-б они із кумом своїм Хмельницьким
У двох прочитати

І козакам козацькі порядки давати?“

Оттогдїж то пані Барабашева, гетьманова,

Ударить ся о полу руками,

Обїлеть ся дрібними слезами:

Промовить стиха словами:

„Ей не з горя-бїди моему пану Барабашу

„Схотїло ся на славній Україні з кумом своїм Хмель-
[ницьким

Великі бенкети счинати!

„На що їм королївські листи у двох читати?

„Не лучше-б їм з Поляками,

„Мостивими панами,

„З упокоєм хлїб-сїль вїчнії часи уживати?

„А тепер нехай не зарїкасть ся Барабаш, гетьман молодий,

„На славній Україні огнїв та тернїв ізгашати,

„Тїлом своїм панським комарі годувати

„Від кума свого Хмельницького.“

Оттогдїж то пані молодая Барабашева

Стиха словами промовляє:

„Ей слуго повірний Хмельницького,

„Не можу я тобі листи королевські до рук подати,

„А велю я тобі до воріт відходити,

„Королевські листи з шкатули з землі виймати.“

Оттогді то слуга повірний Хмельницького,

Як ті слова зачував,

Так скорим часом, пильною годиною до воріт відходжав,

Шкатулу з землі з королевськими листами виймав,

Сам на доброго коня сїдав,

Скорим часом, пильною годиною до города Чигирина

[прибував,

Своєму пану Хмельницькому королївські листи до рук

[віддавав,

Оттогді то Барабаш, гетьман молодий від сна устає,

Королївські листи в кума свого Хмельницького зоглядає;

Тогді й напнтку дорогого не попивас,

А тільки з двора тихо зїзджас,

Та на старосту свого Крачевського кличе, добре покликає:

„Ей старосто, каже, ти мій старосто Крачевський!

Коли-б ти добре дбав,

„Кума мого Хмельницького живцем взяв,

„Его мостивим панам до рук подав.“

Оттогді то Хмельницький як сї слова зачував,

Так на кума свого Барабаша велике пересерде мав,

Сам на доброго коня сїдав,

Слугу свого повіреного з собою забирав.

Оттогді то припало ему з правої руки

Чотири полковники:

Перший полковник Максим Олшанський,

А другий полковник Мартин Полтавський,

Третий полковник Іван Богун,

А четвертий Матвій Борохович.

Оттогді то они на славному Україну прибували,
Королівські листи читали,
Козакам козацькі порядки давали.

Тогді то у святий день в божественний второк
Хмельницький козаків до сходу сонця пробуджає,
І стиха словами промовляє:

„Ей козаки, діти, друзі-молодці!

„Прошу я вас, добре дбайте,

„Від сна уставайте,

„Руський отченаш читайте,

„На польські табори наїзджайте.

„Віри своєї християнської в поругу вічні часи не
[подайте!“

Оттогдіж то козаки, друзі-молодці, добре дбали,
Від сну уставали,

Руський отченаш читали,

На польські табори наїзджали.

Віри своєї християнської в поругу вічні часи не
[подали.

Оттогді то Барабаш, гетьман молодий конем поїзджає,
Плаче-ридає,

І стиха словами промавляє:

„Ей пане куме, пане Хмельницький, пане писарю
[війсковий!

Нащо тобі королівські листи в пані Барабашевої
[визволяти?

„Нащо тобі козакам козацькі порядки давати?

„Не лучше-б тобі з нами, з Поляками,

„З мостивими панамі,

„Хліб-сіть з упокоєм уживати?

Оттогді то Хмельницький

Стиха словами промавляє:

„Ей пане куме, пане Барабашу, пане гетьмане молодий!

„Як будеш ти мені тими словами докоряти,
 „Не зарікаюсь я тобі самому з пліч головку як галку

[зняти,

„Жену твою і дітний в полон живцем забрати,

„Турецькому султану в подарунку відослати.“

Оттогдіж то Хмельницький як єї слова заговорив,

Так гаразд добре й учинив:

Куму своєму Барабашеви, гетьману молодому,

З пліч головку як галку зняв,

Жену єго і дітний живцем забрав,

Турецькому султану в подарунку відослав;

З тогож то часу Хмельницький гетьмановати став.

Оттогдіж то козаки, діти, друзі-молодці,

Стиха словами промавлили:

„Єй гетьмане Хмельницький,

„Батьку наш, Зинов Богдане Чигиринський!

„Дай Боже, щоб ми за твоєю головою пили та гуляли,

„Віри своєї християнської у поругу вічні часи не

[подавали.“

Дума про Хмельницького й Барабаша передає вірно історичну подію, як она записана так руськими як і польськими літописцями. Они розповідають, що Хмельницький діставши хитрим способом — як подає і дума — королівську грамоту, поїхав сейчас з сином Тимошем на Запороже, де єї відчитав усему Товариству, а за те Запорожці окликали єго гетьманом. Сея королівська грамота видана р. 1646 привертала козацтву їх давні права та приказувала будувати чайки на кошт короля й збільшити число козацтва до 20.000. З того й видко, що король Володислав IV. прихильно відносив ся до козаків.

Особи, які приходять в думі, є історичні: Клиша був справді полковником Білоцерківським в р. 1637. Максим Ольшанський мабуть М. Кривоніс оден з перших товаришів Богдана.

Мартин Полтавський — Мартин Пушкаренко, перший Полтавський полковник (1648).

Іван Богун полковник.

Матвій Борохович, мабуть Матвій Гладкий, перший миргородський полковник при Хмельницькім.

Крачевський — Кречовський Іван, був тоді Переяславським полковником і одержав від гетьмана Конецьпольського приказ арештовати Хмельницького, але він нарочно дав ему нагоду утічи. Опісля Кречовський сам прилучив ся до повстаня та став київським полковником.

Смерть Богдана Хмельницького.

Зажурила ся Хмельницького сіда голова,
Що при нїм ні сотників, ні полковників нема:

Час приходить умирати, —
Нїкому поради дати.

Покликне він на Івана Виговського,

Писаря військового :

„Іване Виговський,

„Писарю військовий!

„Скорійше біжи

„Да листи пиши,

Щоб сотники, полковники до мене прибували,

„Хоч малу пораду давали!“

То Іван Виговський,

Писар військовий,

Листи писав,

До всіх розслав.

То сотники, полковники як їх прочитали,

Усе покидали, до гетьмана Хмельницького скорійш
[прибували.

То гетьман добре їх приймає,

Словами промавляє:

„Панове молодці! добре все дбайте,

„Собі гетьмана наставляйте;

„Бо я стар, болію,

Більше гетьманом не зділю!

Коли хочете, панове, Антона Волочая київського,
 Або Грицька Костиря Миргородського,
 Або Филона Чичая Кропивнянського
 Або Мартина Пушкаря Полтавського.

То козаки тоє зачували, смутно себе мали,
 Тяжко здихали, словами промавляли:

„Не треба нам Антона Волочая Київського,

„Ні Грицька Костиря Миргородського,

„Ні Филона Чичая Кропивнянського,

„Ні Мартина Пушкаря Полтавського;

„А хочем ми сина твого Юруся молодого,

„Козака лестрового!“

— „Він, панове молодці, молодий розум має,

„Звичай козацьких не знає“ —

„Будем ми старих людей біля його держати,

„Будуть вони его научати, будем его добре поважати,

„Тебе, батька нашого, гетьмана, споминати!“...

То Хмельницький тоє зачував, велику радість собі мав.

Сідою головою поклін віддавав, сльози проливав.

Скоро після того ще й гірше Хмельницький знемогав.

Опрощення зі всіми приймав,

Милосердному Богу душу віддав.

То не чорні хмари ясне сонце заступали,

То не буйнії вітри в темнім лузі бушували, —

Козаки Хмельницького ховали,

Батька свого оплакали...

А молодий Юрусь під Білою Церквою гуляє,

Об смерті отцівській не знає;

Скоро лейтари до него прибували,

Листи подавали,

То Хмельницького листи як прочитав,

Сьвіта Божого не звидав!.

То не багато Виговський гетьманував,
Півтора года булаву держав.

Скоро сотники, полковники прибували,
Юрася Хмельниченка гетьманом поставляли:

„Дайже, Боже! — козаки промовляли,

„За гетьмана молодого

„Жити як за старого,

„Хліба — соли его вживати,

„Городи турецькі пліндрувати,

„Слави, лицарства козацькому війську доставати.“

Богдан Хмельницький, що в р. 1648 розпочав славні, страшні воєнні походи, умер в р. 1657. По его смерті став гетьманом Іван Виговський, хоч козаки найперше вибрали Юрія сина Богдана. Виговський бажав получения України з Польщею й Литвою і тому піддав ся тим державам в Гадячі р. 1658. Але Москва постановила уневажнити ту угоду і своїм впливом скріпила своє сторонництво між козаками. Заходами кошового Сірка вибрано знова гетьманом Юрія, сина Богдана Хмельницького.

Антін Волочай кіївський був кіївський полковник (1649). Грицько Костир миргородський — се миргородський полковник і zarazом генеральний судатор. Филон Чичай (Джеджелій) перший полковник кропивнянський (1649). Мартин Пушкар полтавський, — звисний в історії противник Виговського.

Про смерть козака-бандурника.

Ой на Татарських полях,
На козацьких шляхах,
Не вовки-сіроманці квилять-проквеляють,
Не орли - чорнокрильці клеочуть і під небесами лі-
[тають;
То сидить на могилі козак старесенький,
Як голубонько сивенький,
У кобзу грає-виграває,
Голосно співав...

Кінь біля него постріляний, порубаний,
Ратище поламане,
Піхви без шаблі булатної,
У ладівниці ні однісенького набою.
Тільки й зосталась ему бандура подорожня,
Та у глибокій кишені люлька бурунька,
Та тютюну пів-панушки.
Козак сердега люлечку потягає,
У кобзу грає-виграває,
Жалібно співав;
„Гей братя, пани молодці,
„Козаки Запорожці!
„Де ви ся повертаєте
„Як ви ся маєте?
„Чи до Січи-матери прибуваєте,

Сліпий бандурист.

- „Чи наших-ворогів кіями покладаєте?
 „Чи Татар бусурменів малахаями, як череду, у полон
 [заганяєте?
- „Колиб мені Бог поміг старі ноги розпрямляти,
 „За вами поспішати!
- „Нехай би моя кобза знала,
 „Що мене рука християнська поховала!
- „А вже мені старенькому без кобзи пропадати:
 „Не змогу я по стінах чвалати,
 „Будуть мене зовки-сіроманці зустрівати,
 „Будуть дідом за обідом коня мого заїдати.
- „Кобзож моя, дружино вірная,
 „Бандуро моя мальованая!
 „Деж мені тебе діти?
- „А чи у чистому степу спалити
 „І попілець по вітру пустити?
 „А чи на могилі положити?
- „Нехай буйний вітер по стінах пролітає,
 „Струни твої зачінає,
 „Смутнесенько, жалібненько грає-виграває.
 „То, може подорожні козаки бігти-муть близенько,
 „Почують, що ти граєш жалібненько,
 Привернуть тебе до могили...“

Дещо ту нагадує думу про утечу братів з Азова та про Хв. Безрідного. Своім змістом підходить також дума й до герцоґовинської пісні про смерть „бояна Йова та про его тамбуру“ (бандуру). Але ріжнить ся своєрідним характером. Там Йов бере бандиру до могили, а ту лишає ся она біля могили, бо на ній має грати степовий вітер, наче сьпівати поминальну пісню, щоб єї почули козаки, товариші покійного...

Похід Хмельницького на Волощину.

1651.

Як із низу із Дністра тихий вітер повіває,
Бог святий знає, Бог святий і відає,

Що Хмельницький думає-гадає.

Тогдіж то не могли знати ні сотники, ні полковники,

Ні джури козацькії,

Ні мужі громадськії,

Що наш пан гетьман Хмельницький,

Батьо Зинов Богдан Чигиринський,

У городі Чигирині задумав вже й загадав:

Дванацять пар пушок вперед себе одіслав,

А ще сам з города Чигирина рушав;

За ним козаки йдуть,

Яко ярая пчола гудуть:

Котрий козак не міє в себе шаблі булатної,

Пищалі семинядної,

Той козак кий на плечі забирає,

За гетьманом Хмельницьким у в'охотне військо поспішає,

Оттодіж то, як до річки Дністра прибував,

На три части козаків переправляв,

А ще до города Сороки прибував,

Під городом Сорокою шанці копав,

У шанцях куренем стояв:

А ще од своїх рук листи писав,

До Василя Молдавського послав,
А в листах приписував:

„Ей Василю Молдавський,
Господарю Волоський!

Що тепер будеш думати й гадати:
Чи будеш зо мною бить ся?

Чи мирить ся?

Чи города свої Волоські уступати?

Чи червінцями полумиски сповняти?

Чи будеш гетьмана Хмельницького благати?...“

Тодіж Василій Молдавський,
Господар Волоський,

Листи читає,

Назад одсилає,

А в листах приписує:

„Пане гетьмане Хмельницький,

Батьку Зинов Богдане Чигиринський!

Не буду з тобою ні бить ся,

Ні мирить ся,

Ні городів тобі своїх Волоських уступати,

Ні червінцями полумисків сповняти:

Не лучшеб тобі покорить ся меньшому,

Не нужли мені тобі старшому?“

Оттодіж то Хмельницький, як сії слова зачував,

Так він сам на доброго коня сїдав,

Коло города Сороки поїзджав,

На город Сороку поглядав,

Іще стиха словами промовляв:

„Ей городе, городе Сороко!

Ще ти моїм козакам дітям не заполоха, —

Буду я тебе доставати,

Буду я з тебе великії скарби мати,

Свою голоту наповняти,

По битому тарелю на місяць жаловання давати."
Оттоді-то Хмельницький як похвалився,

Так гаразд добре й учинив:

Город Сороку у неділю рано задобіде взяв,

На ринку обід пообідав,

К полудній годині до Січави припав,

Город Січаву огнем запалив

І мечем іспліндровав.

Оттоді-то інші Січавці гетьмана Хмельницького у вічі
[не видали,

Усі до города Яси повтікали,

До Василя Молдавського із тиха словами промавляли:

„Ей Василю Молдавський,
Господарю наш Волоський!

Чи будеш за нас одностайне стояти,

Будем тобі голдовати;

Колиж ти не будеш за нас одностайне стояти,
Будем ниньшому пану кровю вже голдувати.“

Оттоді то Василь Молдавський,

Господар Волоський,

Пару коний у колясу закладав,

До города Хотині от'їзджав,

У Хвилецького капітана станцією стояв,

Тогдіж то од своїх рук листи писав,

До Івана Потоцького, кроля польського, посилав:

Ей Іване Потоцький,

Кролю польський!

Тиж бо то на славній Україні пеш, гуляєш,

А об моїй ти пригоді нічого не знаєш:

Щож то в вас гетьман Хмельницький Русин

Всю мою землю Волоську обрушив,

Все мое поле конем ізорав,

Усім моїм Волохам як галкам

З пліч головки познимав,
 Де були в полі глибокі долини,
 Волоською кровю повиповнював.“

Оттоді-то Іван Потоцький,
 Король польський,
 Листи читає,
 Назад одсилає,
 А в листах приписує;
 „Ей Василю Молдавський,
 Господарю Волоський!“

Колиж ти хотів на своїй Україні проживати,
 Було тобі Хмельницького у вічні часи не займати,
 Бо дав ся мені гетьман Хмельницький гаразд добре знати:

У первій війні
 На Жовтій Воді

Пятнадцять моїх лицарів стрічав, —
 Не великий їм одвіт оддав:

Всім як галкам з пліч головки поздіймав;
 Трох синів моїх живцем узяв,
 Турсьькому султану в подарунку одіслав;
 Мене Івана Потоцького,

Короля польського,

Три дні на прикові край пушки держав,
 Анї цить мені, нї їсти не дав.

То дав ся мені гетьман Хмельницький заразд добре знати,
 Буду його во вік вічний памятати!“
 Оттогді-то Хмельницький помер,
 А слава його козацька не вмре, не поляже.

Похід Хмельницького на Волощину є подія історична.

Хмельницький бажав вженити свого сина Тимоша в дочкою Василя Липули, господаря Волощини. Але

Лицула, тесть литовського гетьмана Януша Радивиля та приятель Польщі не хотів дружитись з Хмельницьким, щоб не наразити собі Поляків та Литовців. Тому Хмельницький переправився 1651. р., зі своїм військом і з кримським ханом через Прут коло м. Сороки та вислав загоном спалити дві молдавські столиці Ясси й Сучаву. Липула втік до Хотина та просив коронного гетьмана Миколи (не Івана) Потоцького о поміч, але її не одержав, бо Потоцький — після думи — боявся Хмельницького, котрий дався йому вже в знаки. — Хмельницький в тім поході відніс перемогу — а сватане відбуло ся в рік опісля, задля чого нема про те згадки в думі.

Що Потоцький (звісний „пан Каньовський“) був на „прикові“, є лиш вигадка автора думи.

Нечай.

1650.

Ой з під холодної з під криниченьки,
Зва зеленого гаю —
Ой як крикне славне Запороже:
„А тікаймо, Нечаю!“
Козак Нечай, козак Нечасенко
Він не дума, не гадає,
Держить коня при всьому наряді,
Мед — горілочку кружає.
Як поставив козак Нечасенко
Три стороженьки в місті,
А сам пішов та до кумасеньки,
А шуки — риби їсти.
Не вespів козак, не вespів Нечасенко
За дубовий стіл сісти,
Ой одсуне спідню кватирочку
Аж вороженьки в місті.
Ой, як ударив та козак Нечай
Та об стіл булавою:
„Ой тут мені, козаку Нечаю,
Накладати головою“!
Ой як крикнув козак Нечасенко
На свого джуру малого:
„Та сідлай, джуро, та сідлай, малий,
Кониченька вороного,

А під мене, козака Нечая,
 А старого, гнідого".
 Козак Нечай, козак Нечаєнко
 Джурі віри не доймає;
 Сам своєму конику гнідому
 Він попруги підтягає.
 Ще й не доскочив козак Нечаєнко
 До дубового тинку,
 Вже й покотилась козака Нечая
 Головка по ринку.
 Ой зібрали ся купці — господини,
 Та стали гадати —
 А де нам того козака Нечая
 Головку сховати.
 Та поховаймо єго головоньку
 В церковці Покрови, —
 Не прийдець ся козаку Нечаю
 Воювать ніколи.

Данило Нечай, брацлавський полковник, жив в часах Хмельницького та був великим любимцем народу.

Коли після угоди Хмельницького з польським королем в Зборові (1649 р.) неправно появили ся польські війська під проводом гетьмана Калиновського на Україні, Нечай, що забавляв ся тоді в місті Краснім (Ямпольського уїзду), виступив зі своїми козаками до борби тай поляг в ній. — Найкрасшим доказом великої популярности Нечая є безліч народних пісень про него.

С а в а.

Був пан Сава в Немирові на польським обіді,
Тай не знає, не відає о свій тяжкій біді.
„Сідлай, хлопче, сідлай, малий, коня вороного,
Поїдемо до домоньку, хотя нас не много!“
Стоїть явір над водою, верхом похилив ся:
Їде Сава до домоньку, чогось зажурив ся.
Ой приїхав до домоньку та й скрикнув дверома,
Питає сі челядоньки: „Що чувати дома?“
— „Гаразд, гаразд, пане Саво, ще лучше з тобою,
Як ми тебе побачили на воронім коню.
Гаразд, гаразд, пане Саво, щаслива година,
Твоя жінка, наша пані, породила сина“. —
„Піди, хлопче, до пивниці, уточи горівки,
Най ся напю за здоровле молодої жінки!
Піди, хлопче, до пивниці, наточи ми вина,
Та нехай же я напю ся за здоровле сина!
Піди, хлопче, до пивниці, наточи ми меду,
Чогось мені трудно, нудно, головки не звезду!“
Гей сїв Сава кінець стола, дрібне листе пише,
А Савиха молоденька дитину колише:
— „Ой люляй же, люляй, люляй, вродливий синочку!
Най си лягну, най спочину, зложу головочку!“ —
Ой ще хлопець не поспішив по мед до пивниці,
Обступили козаченьки докола сьвітлиці.
Не встиг хлопець вернути ся з пивниці до хати,
Кинули ся козаченьки Саву рабувати:
— „Помагай Біг, пане Саво, гаразд нам ся маєш?

Сідиш собі у сьвітлонці, вино попиваєш?...

Чолом, чолом, пане Саво, гаразд нам ся маєш?

Далекії гості маєш, чим же їх приймаєш?"

— „Приймав би-м вас вином, пивом, не будете пити, Либонь ви ся, козаченьки, приїхали бити?..."

Гей пірвав ся та пан Сава до своєї зброї:

— „Почкай, почкай, пане Саво, то не в чистім поді!"

Гей пірвав ся та пан Сава до ясного меча:

Ой взяли го на три списи від правого плеча.

Втім Савиха молоденька крізь вікно втікала,

З чистих усток 'но словенько кухарці віддала:

— „Ой, кухарко, вірна слуго, подай ми дитину,

Будеш доси пановати, доки я не згину.“ —

— „А деж твої, пане Саво, сукні гайдамацькі,

Що-сь в них ходив по Україні, водячи зтяжки?"

А деж твої, пане Саво, битії таляри,

Що-сь їх набрав по Україні, водячи зтяги?...

А деж твої, пане Саво, китайки, атласи,

Що-сь їх набрав по Україні жінці на пояси?"

А деж твої, пане Саво, сукні, адамашки,

Що-сь їх набрав, вражій сину, жінці на запаски?...

А деж твоя, пане Саво, козацькая зброя?"

Осьде висить на кілочку, але вже не твоя!" —

Гей вдарив ся та пан Сава по полах рукою:

„Прийшлож мені погибати з дітьми і женою!"

Гей вдарив ся та пан Сава по полах руками:

Оглянеть ся назад себе — тече кров ріками.

„Годі, годі, пано Саво, годі воевати,

Ой не було, пане Саво, церків рабовати.

Зашуміла шабелечка, як з ліса прутінка,

Не лишила ся по Саві но молода жінка.

Гей бачили многі люди українську совочку,

Що принесла пану Саві смертельну сорочку.

Прилетіли к пану Саві вкраїнські ворони:
Задзвонили пану Саві разом у всі дзвони.

Гайдамака Сава Чалий, жив в 18. століттю. Він перейшов в польську службу та став начальником пограничної сторожі, бо умів добре слідити „гультаїв-гайдамак“, котрим навіть дав ся добре в знаки (ок. р. 1736) в Чигиринщині, а також загаяв ся в рік пізнійше аж під Кодак. Тим він прославив ся в Речи-Посполитій і тому коронний гетьман Потоцький поручив ему удатись до Немирова, де мав обняти команду над сторожею (міліцією), що берегла 50 сіл. — Та небавом, в саме Різдво Запорожці, (а властиво гайдамака Гнат Голий) з помети напали на его хату й вбили, а его жінка з дитиною спаслась утечою в сад (1741).

Український поет Карпенко-Карий зложив з того дуже гарну драму: Сава Чалий.

Семен Палій та Мазепа.

(Пісня).

Із низу та з Лиману
Тихий вітер повіває;
Ей, там Палія проклятий Мазепа
Та на бенкет зазиває:
— „Ей, приїдь, приїдь, Палію Семене,
Та на бенкет до мене.
Ей, та не буде, Палію Семене,
Тобі кривди од мене.“ —

Ей, скоро Палій та скоро Семен
На подвіря з'їзджав,
Ей, зараз його проклятий Мазепа
Медом напуває.
Ей, як крикне проклятий Мазепа
Та на своїх служачих:
— „Ей, возьміть, возьміть Палія Семена
Та забийте в кайдани!“ —

Ей, взяли, взяли Палія Семена
Та вкинули в темницю.
Ей, сам поїхав проклятий Мазепа
До царя на столицю.
— Ей чолом, чолом, найяснійший царю,
Щось маю казати:

Хоче Палій та хоче Семен
У пень Москву вирубати!“

Ей та сидить Палій
 Та сидить Семен у темниці,
 А там же проклятий Мазепа
 У царя на столиці.

Між Запорожцями (1680) жив Семен Палій, котрого дуже поважали на Січч. Відтак брав він участь враз з иньшими козаками в поході короля Собеского під Відень 1683. р. а по поході поселив ся з козаками в Хвастовщині, куди покликував на поселене й людей з лівобічної України. Відтак р. 1688. писав Палій до Мазепи, котрий був в лівобічній Україні гетьманом з волі московського уряду — майже без вибору козацького, — що хотів би приступити зі своєю країною (котру потім Мазепа звав „державою“) Білоцерківщиною й Хвастівщиною під московського царя, до купи з Гетьманьщиною й Запорожем. Таке саме письмо вислав Палій ще опісля кілька разів. Але цар не хотів задиратись з Польщею, бо мав війну зі Шведом — й тому відповів Палієви, щоб він лишив країну Полякам, а сам нехай йде в Гетьманьщину, або на Запороже, коли хоче єму служити. — Мазепа знов зразу радий був прийняти Палія під свій уряд, але опісля змінив свою гадку. Палія дуже любила чернь і Запорожці, котрі що раз більше ненавиділи нелюбого аристократа Мазепу. Тому Мазепа став побоюватись, що, коли Палієва держава пристане до Гетьманьщини, чернь з Запорожцями може усунути єго з гетьманьства та повалити всі єго панські порядки. З тої причини став Мазепа слати цареві доноси на Палія, а іменно, що Палій хоче підняти бунт проти царя. Тим способом дістав Мазепа дозвіл увязнити Палія, що справді вчинив р. 1704. і вислав єго в Москву, а звідси пере-

везено его на Сибір. Колиж Мазепа зрадив царя, перейшовши до Шведів з частию Запорожців, визволив цар Палія з неволі, щоб его поставити проти Мазепи. Палій брав отже участь в полтавськiм бою (1709), а в слiдуючiм році (1710) умер та є похований мабуть в Межигiрськiм монастири. — Козаки, що утiкли з Мазепою з пiд Полтави, вибрали гетьманом по смерти Мазепи, Пил. Орлика.

Сю пiсню, як i народний переказ про Палія, використав Т. Шевченко та написав гарну поему пiд заголовком Чернець. Тай Шевченко добачував в особi Палія дещо схожого зi своїми поглядами в вiдносинах до поспiльства.

Руїна старої Січи.

(Пісня).

У Києві на ринку
Пють Москалі горілку.
Пилиж вони, пили та гуляли
Собі порадоньку мали:
„Порадьмо ся ми, милії братя,
Як Січи достати.
Ми пішлемо та по пана Іалаґана,
По прилуцького пана;
Той у Січи добре знає,
Той нам Січи доставе.“ —

Казав еси, пане Іалаґане,
Що у Січи Москви не має,
Коли гляну: поміж курінями,
Як золото сяє.
Казав еси, пане Іалаґане,
Що у Січи Москви не має,
Коли гляну поміж курінями,
Як мак процвітає.
Стоїть Москва кінець моста
Тай дивить ся в воду
А на свою хорошую вроду,
Що сама себе тай одвоювала,
Кров свою проливала,

Булава.

Бунчук.

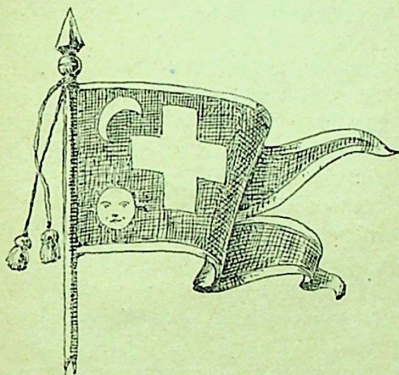

Пірнач.

Козацькі відзнаки.

Печатка.

Хоругва.

Козацькі відзнаки.

Червоними прапорами
 Базар красовала.
 У неділю рано-пораненько
 Обманонька стала:
 Виманили наших козаченьків
 Та у чисте поле;
 Виманивши, взяли повязали
 По два до купочки;
 Вони скликають ся та одзивають ся
 Як сивії голубочки...

Стара Січ була коло горла ріки Чортотлика над Дніпром.

Мазепа зрадивши царя, повідомив Запорожців, що він хоче утворити незалежну Україну. Запорожці тоді позабувши суперечки, які мали з Мазепою, написали зараз до него письмо, просячи прислати до них послів від шведського короля і від Ст. Лещинського, котрого шведський король хотів поставити в Польщі королем — щоби умовити ся, на яких умовинах Запорожці мають вийти в зносини з королями і гетьманом для здійснення его плянів. Кошовий же Гордієнко в р. 1709 пристав з 8.000 Запорожцями до Шведів у місті Будищах (в полтавськiм повіті). Цар бачив грізну небезпеку і тому найперше вислав послів з великими грішми (15 тисяч рублів) до Січі, щоби відвести Запорожців від Мазепи. Запорожці приймивши гроші, передали до царя письмо, в котрім ему сильно докорювали за свої кривди й жадали усунення московських полковників з Гетьманщини та надання там повної волі. Цар бояв ся Січовиків, бо вони й кошовий Гордієнко мали велику пошану в черни — тай тому цар написав Меншикову, щоби старав ся підкупити

Січовиків. Колиж се не удало ся, звелів цар Меншикову післати проти Січи з Київа три полки війська з полковником Яковлевим і з вірними цареві козаками — гетьманцями під проводом полковника Талаґана, котрий, будучи давнійше на Січи, знав добре Січ, а також Січовиків, бо був полковником компанійського полку при Мазепі й навіть зразу прихилив ся до его гадок. Підступом захопили вони Січовиків, більшу їх часть побито, з 300 взято в полон а з ними більше як 100 пушок та амуніції. За свою послугу Талаґан получив полк чигиринський та 4 села на правім березі Дніпра, а на лівім села Липове та Вереміївку. Відтак всякими неправдами самовільно збільшив свої маєтки землями і з того став він оден з найбогатших панів на Україні.

Козаки, що утікали зі старої Січи, зібрали ся в землі кримського хана; потім піднявши ся по Дніпру трібували заложити Січ (1710) в тім місци, де ріка Камянка вливає ся в Дніпро, але коли їх відси вигнав гетьман Скоропадський з Москалями, тоді заложили они Січ на дугу „Олешки“ в лимані Дніпра під протекторатом Турка. — Міжтим Запорожці, котрі були з Гордієнком під Полтавою, після полтавського бою утікли з Мазепою та его гетьманцями й Шведами під Очаків, а далі під Бендери (в Бесарабії) і тут вибрали по смерті Мазепи (1709) гетьманом его писаря Пилипа Орлика. Тут они уложили умови зі шведським королем, щоб „Україна й Запорожці були у вічній шведській протекції.“

Про руїни нової Січи.

1775.

(Пісня).

Ой за горі, за Лимана
Вітер повіває,
Кругом Січі Запорóжця
Москаль облягає.
Облягає Москаль Січі,
Лятерями ста́ли,
Воні-ж сво́го генерála
Три дні ожида́ли.
Шатну́ли ся по куріні́х
Запа́су шукáти,
А моско́вська вся старші́на
Церкву оббіра́ти.
Та беру́ть срібло, беру́ть злото,
Ще й воско́ві свічі;
Ой запла́кав пан кошові́й
З писаря́ми в Січі.
Не плач Ха́рку, не плач ба́тьку,
Прóсять-же нас лю́ди:
Як ста́немо на гра́ниці,
По пре́жньому́ бу́де.
Як вийдемо на гра́ницю
Та впрóсим царі́цю,

Щоб оддала степи вільні
 По прѣжню граніцю.
 „Та не на теж я, вражі сині,
 Москалі зібрала,
 Щоб степ добрий, край веселій
 Назад завертала.“

Ой, устать Харку, устать батьку,
 Щож ми наробили,
 Що степ добрий, край веселій
 Тай занастили!
 Та течє річка невеличка
 З під білої кручі, —
 Заплакали Запорожці,
 Від цариці йдучи;
 Встає хмара зза Лимана,
 А другая з поля,
 Заплакала Україна,
 Такá єї доля! —

Нову Січ заложили Запорожці р. 1734. вернувши з Дніпрового лиману на давні свої землі, обкросні царицею. Запорожці домагали ся від цариці Катерини II. щоб она вернула їм всі землі, а коли сего не могли діждати ся, забрали собі самі свої землі між Дніпром а Богом. Наслідком того видала Катерина II. маніфест 3-го серпня 1775. на зруйнованє Січи. Потемкин (Патьомкін) вислав єнерала Текелія з війском, щоби заняв Січ. Запорожці не опирались. Москалі зруйнували Січ до нащаду, а послідного кошового старенького Петра Кальниша (Кальнишевського) вивезено в кайданах до Соловецького монастиря в Московщину (на Біле озеро), де він в темниці без сьвітла сонця просидів 26 літ і умер проживши 112 літ — Харко,

про котрого згадує пісня, був козацький сотник Захар Чепіга, що визначував ся великою хоробростию.

Впрочім все, що сказано в пісні, є вірно історичне.

Деякі Запорожці, що утікли з Січи в часі руйнування, пішли аж над гірло Дуная коло лиманів Вилкова Килії і Лети, де заложили собі нову оселю. В р. 1813 перенесли ся над гірло сьв. Юрія, а звідтам в Дунавець. Але Турки бояли ся лишити се важне місце Запорожцям на „Січ“ і в р. 1828 визначили їм янше, в краю за Сольонікою.

Тоді Запорожці не згодивши ся на се, розійшли ся по країнах наддунайських та займали ся риболовством. Деякі з них під проводом кошового Гладкого переселились (1830) аж під Азів.

Інші знов козаки небавом (1787) по зруйнуваню Січи пристали до новоутвореного Потемкином війська „Чорноморські козаки,“ котрим російський уряд по війні з Туречиною (1792) віддав в посідане землі над Кубанем, задля оборони держави перед воевничими кавкаськими племенами. Сюди мав їх завести отаман Харко Чепіга. (Драгоманів Н. ук. пісні 1881. ст. 17.).

Так то скінчило своє жите те наше „сердечне товариство“, те славне Запороже!

З м і с т.

А) В I. частині збірки (з р. 1901) є :

- 1) Про напад Татар (пісня).
- 2) Про сестру та брата.
- 3) Про вдову і трох синів.
- 4) Невольницький плач I. і II.
- 5) Про Марусю Богуславку.
- 6) Про трох братів азовських.
- 7) Про Самійла Кінку.

Б) В сій II. частині збірки є :

Вступне слово.

- 1) Про Олексія Поповича,
- 2) Про смерть трох братів коло Самарки.
- 3) Про Хвеська Андібера.
- 4) Про Байду.
- 5) Про козака Голоту.
- 6) Про Хведора Безрідного.
- 7) Про Івася Удовиченка.
- 8) Хмельницький і Барабаш.
- 9) Смерть Богдана Хмельницького,
- 10) Про смерть козака бандурника.
- 11) Про похід Хмельницького на Волощину.
- 12) Про Нечая (пісня).
- 13) Про Саву (пісня).
- 14) Про Семена Палія та Мазепу (пісня).
- 15) Про руїну старої Січи (пісня).
- 16) Про руїну нової Січи (пісня).

Похибѣи.

Стор.	стрічка		місто:	мас бути:
5	8	з гори	щеакого	ще такого.
38	20	»	броварнику	броварники.
50	6	з долу	Чигая	Чичая.
	4	»	бандира	бандура.
